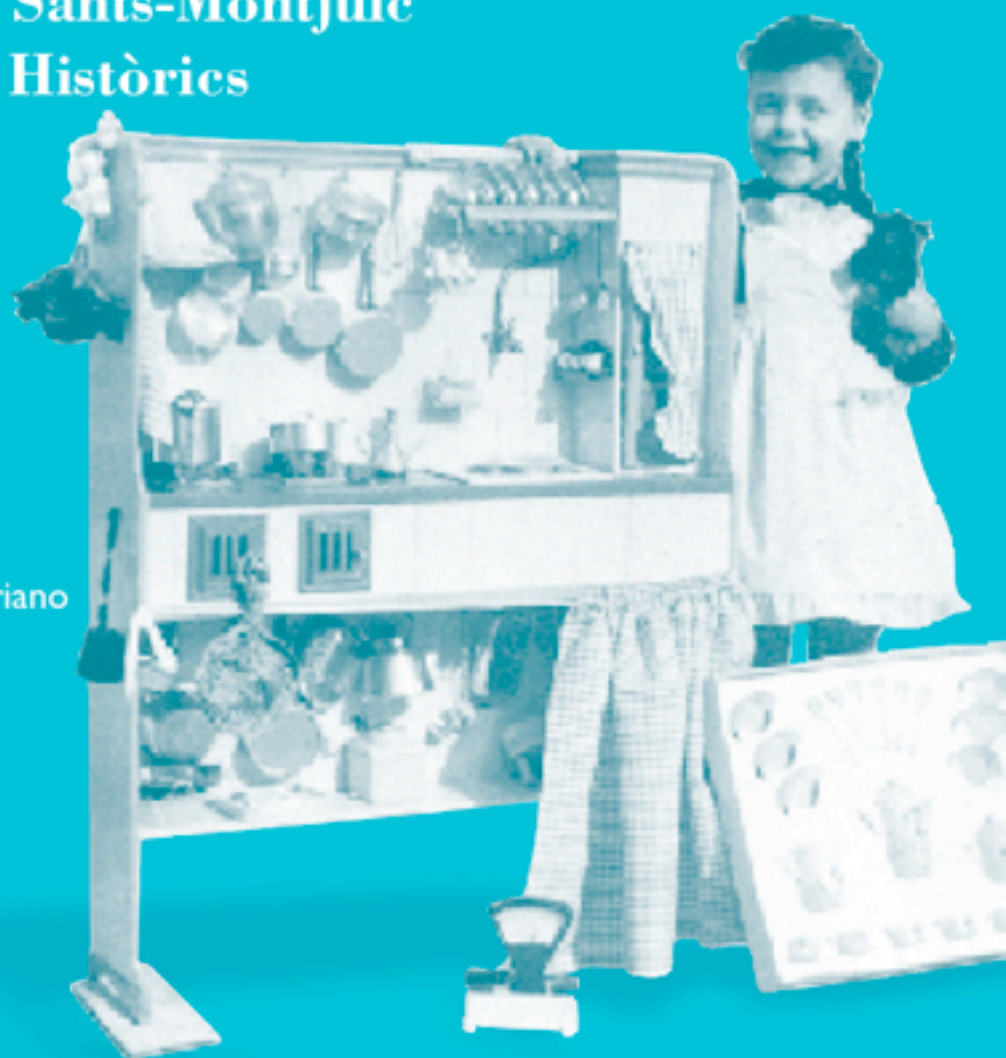


ARXIU
MUNICIPAL
DE
BARCELONA

Ajuntament de Barcelona

Dones de Sants-Montjuïc Itineraris Històrics

Isabel Segura Soriano





Dones de Sants-Montjuïc

Itineraris Històrics

Isabel Segura Soriano

Autora:

Isabel Segura Soriano

**Han participat en la recerca
de material i en la preparació
de l'obra:**

Olga Aguirre Giménez
Assumpta Albà Ricart
Rosa Bofill i Benet
Mercè Burés Fàbregas
Adelina Escandell i Grases
Lluïsa Franch
Paqui Jiménez Ruiz
Anna M. Lagarda Callís
M. Josefa Martínez Aparicio
Ana Montoro
Elisenda Ortega i Robert
Anna Roda
Anna-M. Vila Minguella
Paloma Xalmet

Edició:

Ajuntament de Barcelona.
Arxiu Municipal i Districte
de Sants-Montjuïc
Barcelona, gener 2001

Coordinadora de l'edició:

Núria Burguillos Medina

Disseny gràfic:

Palli: Disseny i Comunicació

Correcció lingüística

Centre de Normalització
Lingüística de Barcelona,
delegació de Sants-Montjuïc
i les Corts, Lluïsa Domènech
i Portilla

© Ajuntament de Barcelona

Fotografia de la coberta:

Olga Aguirre Giménez

Impressió:

Impremta Municipal

Dipòsit legal:

ISBN: 84-7609-761-1

Presentació

El fet de recuperar la història és sempre necessari, ja que només coneixent el passat es pot millorar el futur, però aquest fet encara és més evident quan parlem de la història de les dones, ja que es tracta d'una història amagada, tergiversada pels tòpics i, que encara avui roman desconeguda.

Les dones en els moviments urbans a Sants-Montjuïc ha estat un projecte fruit de la col·laboració entre el Centre d'Informació i Recursos per a les Dones i el Districte de Sants-Montjuïc, amb l'objectiu d'investigar i difondre la història recent de les dones. Aquesta recerca no s'ha fet només recollint textos i documentació, sinó mitjançant la participació, l'aportació i la reflexió de les mateixes dones que n'han estat les veritables protagonistes.

És per això que en els relats d'aquest llibre se sent el ritme de moltes vides de dones, vides reals, quotidianes i anònimes, fins ara. I en cada fotografia privada, de la família, de l'habitatge, del treball i de les manifestacions hi ha reflectits els enormes canvis socials que han ocorregut recentment.

La realitat és que les dones han patit durant dècades la desigualtat laboral, la repressió social i moral del franquisme, i la manca de drets i possibilitats per ser lliures. Per això, no és estrany que en moltes de les lluites sindicals, feministes, polítiques i de millora de la qualitat de vida dels barris, les dones, n'hagin estat les protagonistes i les impulsores.

Conscient d'aquest fet, el Consell de Dones del Districte de Sants-Montjuïc ha treballat de valent perquè totes aquestes històries de dones, que conformen una única realitat col·lectiva, puguin sortir a la llum en aquesta publicació.

El grup de dones Font de la Guatlla, les artistes de Sants, el grup de dones del Centre Social, l'Associació de Dones del Poble-sec i Ona Nova han investigat, han entrevistat, han recollit imatges dels seus arxius privats i han reflectit la seva pròpia vida, perquè tots puguem fer-ne una lectura i reflexió històrica: el nostre passat és també el nostre present, i la lluita de les dones és la nostra pròpia lluita.

Marina Subirats i Martori
Regidora Presidenta del Consell
Municipal Districte de Sants-Montjuïc

Pere Alcober i Solanas
Regidor del Districte
de Sants-Montjuïc

Índex

9	Espai d'origen
27	Treball domèstic
43	Treball remunerat
73	Espai polític
95	Nomenclàtor
101	Bibliografia

“La ciutat és una memòria organitzada.
Les dones són les oblidades de la història”
Hannah Arendt

Pròleg

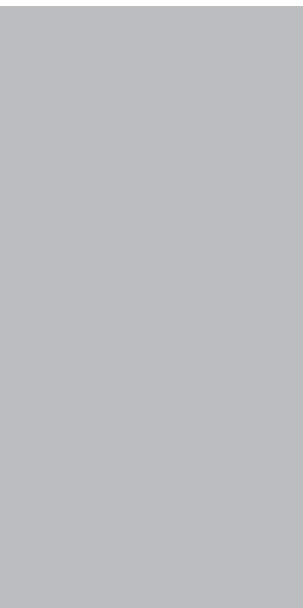
L'any 1996 s'iniciava el projecte *Itineraris de les dones de Sant Martí* amb la voluntat de reivindicar el paper de la dona en la història del barri del districte, a través d'imatges fotogràfiques procedents dels seus àlbums familiars. La historiadora Isabel Segura, amb una acurada metodologia de treball, s'encarregava de coordinar la recollida, selecció i documentació de les imatges amb la reunió d'un grup de dones, que, a través del contacte amb l'Arxiu Municipal del Districte esdevenien historiadores del seu passat. El Centre d'informació i recursos per a les dones, els serveis personals i l'Arxiu del Districte col·laboraven en aquesta experiència, que culminava amb la realització d'una exposició itinerant i una publicació.

Actualment, el projecte s'ha estès a altres districtes de la ciutat sota el títol *Les dones en els moviments urbans*. El llibre que tenim a les mans és la materialització d'aquesta experiència als barris del Districte de Sants-Montjuïc i el fruit del treball comú dels seus grups de dones i diversos tècnics municipals.

Des de l'Arxiu Municipal voldríem destacar la recuperació de fotografies procedents dels àlbums familiars com a document d'arxiu, així com la revalorització de moltes d'aquestes imatges preexistents al ric fons fotogràfic de l'Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc, creat per la UEC ara fa setanta anys. D'altra banda el treball és un excel·lent motiu per a la projecció del propi arxiu entre les dones protagonistes a través de la selecció i documentació dels documents i en la seva difusió posterior.

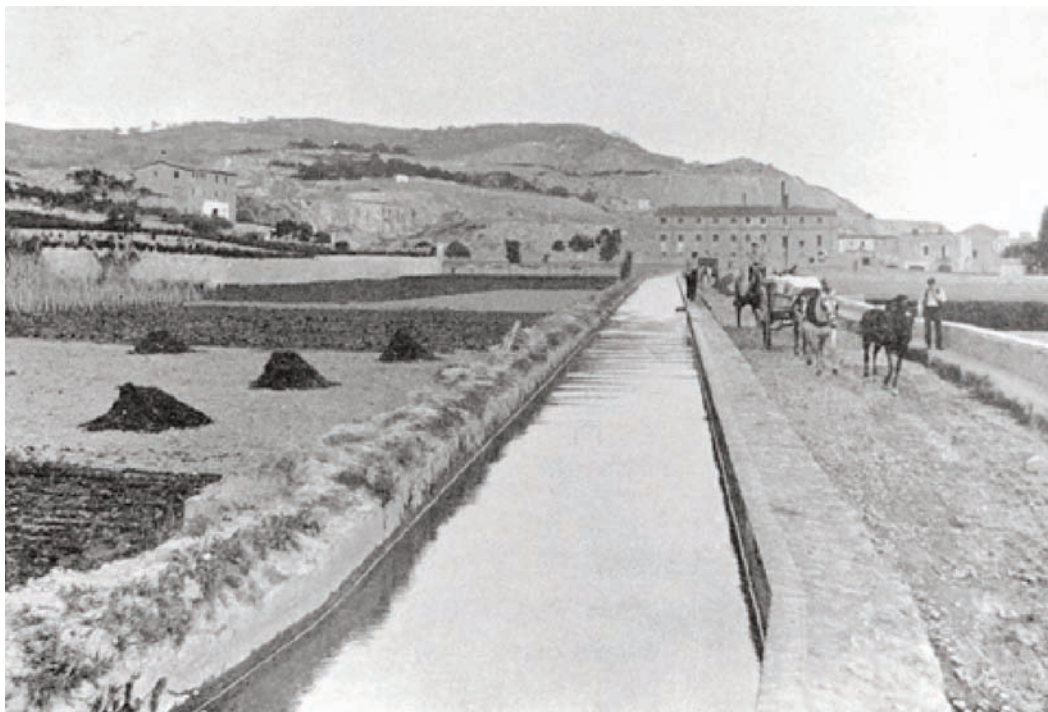
Des de l'Arxiu Municipal contribuïm també amb aquesta experiència a resituar el paper de la dona entre els documents d'arxiu, i per tant en la història contemporània de la nostra ciutat.

Jordi Serchs i Serra
Arxiu Municipal de Barcelona



Espai d'origen

El canal de la Infanta al pas per la carretera del Port, a principi de segle. El paisatge en molts barris del districte a principi de segle XX, continuava sent agrícola en la seva major part. La producció d'aquests camps es destinava a proveir les necessitats locals i part de les de Barcelona. *Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc*



Espai d'origen

El fet de trobar una imatge que sintetitzi el districte és pràcticament impossible perquè els itineraris vitals de la gent de Sants-Montjuïc són diversos, com diversos són els barris i els orígens de les persones que hi viuen.

Les tres xemeneies, la silueta de Montjuïc, la teulada d'una fàbrica, els cubs de les naus industrials de la Zona Franca, les cobertes a dues aigües sobre la rectilínia trama de les Cases Barates –ara ja desaparegudes–, la rodonesa dels dipòsits de carburant al port, la policromia dels contenidors, un mercat, un arbre, una torre de telecomunicacions... Les imatges són múltiples, els símbols també.

El sentit de pertinença a un barri estructura

identitats a partir de l'ocupació i del fet de transitar per un territori concret, de les rutines compartides, de les experiències viscudes.

En la construcció de la identitat personal i col·lectiva intervé tant la imatge que els mateixos habitants creen com la que persones alienes a l'entorn concret elaboren i molt especialment la que creen i recreen els mitjans de comunicació. Un exemple: en el diari *Avui* del 30 de novembre del 2000 apareix un article amb motiu de la detenció de quatre persones de la família Jodorovich. La periodista afirmava: "Les Cases Barates són un veritable santuari de la mala vida" i nosaltres afegim: "Amén". La rotunditat de l'afirmació que pretén basar-se en l'evidència, en la realitat, no permet cap matís i més que recollir la

complexitat i la diversitat de les experiències vitals que es viuen en un territori concret, les minimitza, les fa fonedisses, les suprimeix. Quina n'és la conseqüència? La creació d'estereotips que s'arrosseguen dècada rere dècada i conformen prejudicis, valors que alhora també reverteixen en la construcció simbòlica de *los naturales del lugar*. I ho direm ara mateix, sense cap embut, afirmacions d'aquest tipus són d'un racisme aclaparador.

És interessant observar on se situa la periodista que fa afirmacions tan rotundes. Ho fa des de la centralitat que s'atorga per excloure els que estan situats en el que físicament i simbòlicament encara continua sent la perifèria urbana, a la qual no s'arriba per voluntat sinó per exclusió com a conseqüència de la desigualtat en la

distribució dels recursos.

El paisatge habitat

En el paisatge primigeni dels barris que conformen l'actual districte predominaven, durant el segle XIX els camps, d'entre els quals sobresortien les masies. Així doncs, l'activitat principal era l'agricultura i ho va continuar sent fins a les primeres dècades del segle XX. Agricultura destinada al consum local i també per abastir part de Barcelona.

De tant en tant, però, robes esteses a assecar al mig dels prats, els anomenats prats d'indianes. Des del 1791 hi ha constància de l'existència d'alguns d'aquests prats, per exemple: el Prat Vermell. Una de les treballadores d'aquesta

Cal Rufa, 1932, situada a l'actual passeig de la Zona Franca on avui hi ha l'escola de formació de SEAT. En les zones agrícoles, totes les persones del grup familiar col·laboraven en les diverses activitats. Les dones eren les responsables de l'aviram i de l'hort i sovint eren elles les que anaven a vendre al mercat. *Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc*



La Quimeta de Can Tunis
de Cal Nelo, 1950.
*Arxiu Municipal del Districte
de Sants-Montjuïc. Donació
Julio Baños*



A Can Tunis hi havia
persones que vivien de la
pesca fins ben entrat el segle
XX, tot i ser una activitat
minoritària.
*Arxiu Municipal del Districte
de Sants-Montjuïc. Donació
Primitiva Martí Falcó*



Els banys Zoraya de Can Tunis a principi de segle.
El costum de banyar-se s'inicià a mitjan del segle XIX.
Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc



fàbrica, a principi del segle XX, era Justa Goicoechea Mayayo, que va ser la primera regidora de l'Ajuntament de l'Hospitalet, a partir de l'any 1934.

Justa Goicoechea havia nascut a l'Aragó l'any 1896. El 1908 la seva família va emigrar a Barcelona i es va instal·lar al barri de la Mare de Déu de Port. Aviat va començar a treballar al Prat Vermell. Es va casar i va tenir una criatura. Va canviar de residència i s'instal·là a Sants i el 1918 va entrar a treballar a la fàbrica de Can Pareto, de Santa Eulàlia. Després, un nou canvi de residència i un nou espai de treball remunerat, Fàbrica de Tintes y Apresto S.A. Minguell, de Sants. Des de l'any 1930 al 1939 Justa Goicoechea va continuar vivint a Santa Eulàlia però cada dia travessava Barcelona per anar a treballar a la fàbrica tèxtil A. Cantí, al Poblenou. La seva experiència no era excepcional, era comuna a la de moltes dones dels sectors populars. La seva única excepcionalitat, va ser la d'haver estat la primera regidora de l'Hospitalet, fet però que no l'eximí ni del treball domèstic ni del remunerat. Acabada la Guerra Civil, Justa Goicoechea va ser detinguda i va passar tres anys a la presó després dels quals en va sortir sense càrrecs. Continuà treballant al Poblenou i vivint a l'Hospitalet, concretament al carrer de l'Aprestadora.



Justa Goicoechea Mayayo, nascuda a l'Aragó el 1896, emigrà amb la seva família a Barcelona el 1908. Es van instal·lar al barri de la Mare de Déu del Port i treballà a la fàbrica tèxtil el Prat Vermell. L'any 1934, va ser la primera regidora de l'Ajuntament de l'Hospitalet.
Arxiu família Justa Goicoechea Mayayo

Amb el pas dels anys, un dels signes més visibles de la transformació del paisatge van ser les xemeneies de les fàbriques, ara ja mogudes per la força del vapor, que esquitxaven la perspectiva des del segon terç del segle XIX. La instal·lació fabril en alguns barris del districte va actuar com a focus d'atracció de població que provinent de pobles propers i de zones de la ruralia catalana, arribaren a ciutat amb l'esperança de trobar feina.

Dolors Monserdà, a principi del segle XX, recollí en el conte *Vulgaritats* el fenomen migratori de camp a ciutat: "Al poble no hi ha fàbriques i les collites van malament. Unes vegades és l'eixut que resseca fins les arrels; altres, els aiguats que neguen, que arrasen; altres, malures inconegudes que, quan no maten la flor, corquen el fruit... I el Govern ha de cobrar, i quan no cobra, pren. I a la casa ha de menjar l'avi, que ja no guanya; i mengen l'hereu i la nora, i set boquetes petites que no saben mai lo que és desgana; i l'Assumpta té dotze anys; i la noia de cal Negre, i la de cal Sidro, i la de can Pons, i altres i altres, tan criatures com ella, són a servir a Barcelona; i a la taula hi ha una boca menos, i encara alguna que altra vegada la família rep dos o tres duros, i la noia es vesteix i arracona. ...Una veïna s'emportarà l'Assumpta a Barcelona, on la deixarà a casa d'una germana seva, mestressa d'una botiga de plats i olles en un dels arrabals més pobres de la ciutat, perquè li busqui casa per a servir...

La nova criada renta els plats, va a la font, escombra, porta a braç una criatura raquítica que té a la ratlla de tres anys; renta la bugada, menja poc, rep alguna plantofada, sent blasfemar de totes menes, i dorm en un tros de màrfega dins d'un quarto fosc i humit de la rebotiga."

A redós de les instal·lacions fabrils van aparèixer noves construccions, les cases de les treballadores i dels treballadors i, progressivament, els camps van anar perdent protagonisme

Mercè Burés Fàbregas i la seva família a la platja de Can Tunis als anys quaranta.
Arxiu Mercè Burés Fàbregas



enfrent de les noves tipologies urbanes: les fàbriques i les cases de veïnes i veïns.

D'altres activitats, tot i que minoritàries, conviuen en el territori: pedreres, preparació del cànem, pesca, ...

La muntanya de Montjuïc, encara sense urbanitzar, es convertí en la zona d'esbarjo de la població barcelonina, i també les platges de Can Tunis, on fa més de cent anys es van instal·lar els banys Zoraya. La muntanya es començà a enjardinar segons projecte de l'arquitecte francès Jean Claude N. Forestier conjuntament amb Nicolau Rubió i Tudurí, a partir de 1916 i amb motiu de l'Exposició Internacional de Barcelona, el 1929, s'urbanitzà la plaça d'Espanya. En un dels edificis s'instal·laren les Termes, uns banys, que van ser gestionats, a partir de 1931, pel Club Femení i d'Esports.

El Club Femení i d'Esports de Barcelona, fundat el 1928, era un espai creat per dones que combinava la pràctica esportiva amb les activitats culturals, potser reprenen aquella magnífica idea de l'època romana en què es barrejava en un mateix espai –les termes– el gaudi del cos i de la ment. Teresa Torrens –delineant i germana de la nedadora Josefina– i Enriqueta Sèculi –mestra– van ser les promotores de Club que, en un primer moment no disposava d'un espai propi per a la pràctica esportiva, fins que el 1931 van aconseguir la gestió de les Termes de la plaça d'Espanya.

El Club constava de les comissions següents: Cultura i educació; Esports; Turisme i Excursionisme; Actuació Social, Propaganda i Festes, i Educació Física, Sanitat i Higiene. També es va crear una secció infantil i la biblioteca, la responsable de la qual va ser Montserrat Ribalta. El Club, des dels seus inicis va comptar amb la participació de moltes dones i el 1930 ja tenia 1.000 sòcies.

L'any 1931, s'hi van incorporar Anna Murià, Teresa Vernet, Dolors Bargalló, Maria Teresa

La España Industrial, 1885.

Els camps van ser substituïts progressivament per les noves instal·lacions fabrils que concentraven, en alguns casos, milers de treballadores i treballadors.

Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc

La España Industrial, inau-

gurada el 1849, va generar al seu redós, l'aparició de nous habitatges per donar cabuda a les treballadores i els treballadors.

Foto Joaquim Saltor,
Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc



La instal·lació de fàbriques
va actuar com a focus
d'atracció de població
procedent d'altres contrades.
L'àvia de Rosa Bofill,
emigrant de la Vall d'Uxó,
amb les seves criatures,
treballava a la fàbrica
de canem i també com
a minyona.

Arxiu Rosa Bofill



Gibert, entre d'altres, dones que tenien un protagonisme destacat en el món cultural i polític, i van convertir el Club en una plataforma política, política en el sentit més ampli de la paraula, amb l'objectiu d'incorporar les necessitats i els desitjos de les dones al debat general de la societat, i van crear la publicació *Portantveu del Club Femení i d'Esports*.

A més a més, el Club Femení i d'Esports, en l'àmbit estrictament esportiu, va ser l'artífex de la normalització de la pràctica esportiva entre les dones, tant en el camp de la competició com en el del plaer.

No eren les úniques. El 1934, ja havia un equip de bàsquet femení a la Unió Esportiva Sants.

Un carrer on les dones han tingut un protagonisme destacat ha estat el Paral·lel, al Poble-sec, territori que es començà a urbanitzar a partir de 1869 i que en el sector de les Hortes de Sant Bertran l'activitat portuària marcava la seva fesomia. El 1882 es construí la central tèrmica del Paral·lel amb les tres xemeneis que, durant uns anys, van ser un dels símbols del barri i de la ciutat. A tocar, i compartint relacions de veïnatge, habitatges i cabarets. Dels escenaris dels habitatges, en parlem en el proper capítol, tant dels del Poble-sec com dels dels altres barris. Dels escenaris dels cabarets i teatres, en volem fer una breu pinzellada ara mateix, per tornar a nomenar alguns noms de les dones que van actuar-hi: La Bella Dorita, de qui també parlarem en pàgines successives, la Tórtola València, la Raquel Meller, la Carmen Amaya, la Montserrat Casals, més coneguda per Helena Jordi, i un llarg, llarguíssim etcètera.

I no volem acabar el passeig per aquest carrer, sense parlar de Maria Llopis Berges, més coneguda per la Quaranta cèntims, prostituta que participà activament en els moviments populars de 1909, detinguda i jutjada va ser condemnada

a mort, pena que li va ser conmutada per la d'exili perpetu.

Les dones dels diversos barris del districte hem transitat per carrers i places en complexos itineraris quotidians per dur a terme la diversitat de les accions que comporta el treball domèstic i la gestió de les relacions del grup familiar amb la societat. A més a més, moltes altres tenien o tenim un treball remunerat.

Per recuperar l'experiència històrica de les dones inscrites en el nostre territori, ens hem reunit M. Josefa Martínez Aparicio, Anna M. Lagarda Callís, Anna-M. Vila Minguella, Paqui Jiménez Ruiz, Adelina Escandell i Grases, Olga Aguirre Giménez, Assumpta Albà Ricart, Rosa Bofill i Benet, Lúisa Franch, Anna Roda, Elisenda Ortega i Robert, Mercè Burés Fàbregas, Ana Montoro i Paloma Xalmet, amb diferents experiències i itineraris vitals amb l'objectiu d'inserir l'experiència personal en la col·lectiva. I ho hem fet a partir dels àlbums de fotografies propis, per descobrir una història que sovint s'ha fet fonedissa, invisible, però que és una història de creació quotidiana.

Hem completat les nostres fotografies amb imatges procedents dels arxius públics i la d'algun professional que ens ha agradat.

Durant un any, ens hem reunit per buscar, seleccionar i comentar les fotografies i hem escrit biografies de dones que no pretenen ser exemplars, sinó just el contrari, i que malgrat cada individualitat, comprovàvem com moltes experiències eren compartides. Rosa Bofill ho sintetitzà en una frase: "jo tenia el mateix problema que la veïna".

El nostre espai, ja sigui d'origen o d'adopció, és el dels barris de Sants-Montjuïc. Part de la nostra experiència s'inscriu en aquest paisatge i hem volgut recuperar la memòria perquè, tal com deia Hannah Arendt: "la ciutat és una memòria organitzada. Les dones són les oblidades de la història".

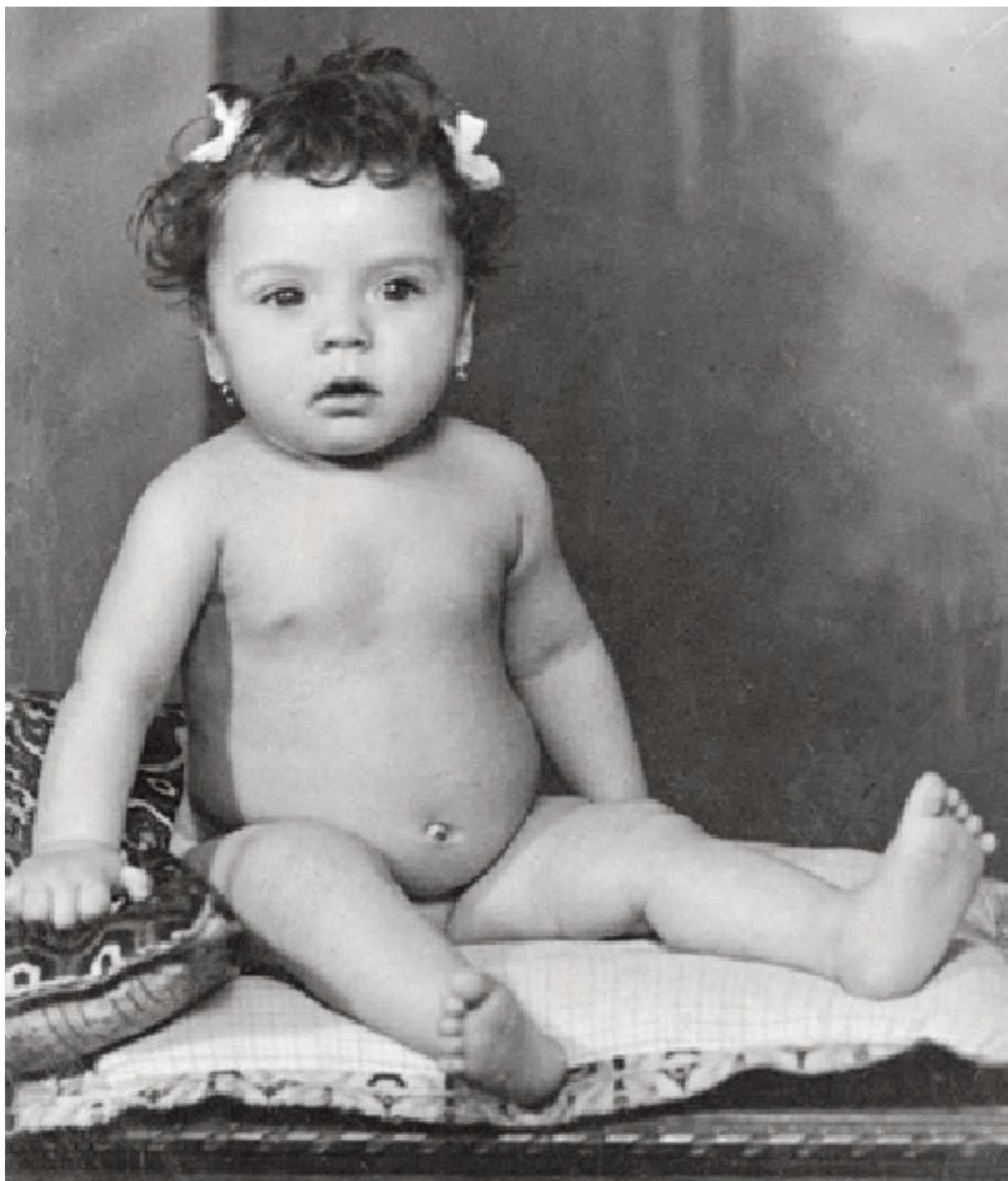


Montjuïc es va convertir en l'espai d'esbarjo de la població dels barris limítrofs i també de la població barcelonina, en general. La muntanya, en les primeres dècades del segle XX s'urbanitzà segons projecte de Forestier i posteriorment acollí l'Exposició Universal del 1929.

Amb tot però, Montjuïc continua tenint una accessibilitat limitada per als habitants d'alguns dels seus barris propers, a causa de la insuficiència del transport públic. *Centre de Documentació Històrica Font de la Guatlla (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc). Donació Pepita Bonada*

Paqui Jiménez, nascuda a Baeza, Jaén, el 1947. Emigrà a Barcelona i entrà a treballar a la fàbrica Harry Walker, va formar part del Comitè d'Empresa i va prendre part activa en les mobilitzacions per millorar les condicions laborals, motiu pel qual va ser acomiadada.

Arxiu Paqui Jiménez



A partir dels anys cinquanta el corrent immigratori a Barcelona era elevadíssim. En la dècada següent el ritme encara s'incrementà molt més i es calcula que arribaven unes 117 persones diàriament. Trobar habitatge es va convertir en un problema i sovint les condicions de vida en alguns barris eren de molta precarietat.

Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc). Donació Rosa Huguet Batlle



Pati interior de la fàbrica Can Farrero, 1977-1978. Antigues fàbriques abandonaren la seva activitat, instal·lacions i terrenys que van ser reutilitzats com a equipaments col·lectius gràcies a les pressions de les veïnes i dels veïns.

Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc. Donació Rosa Huguet Batlle



Festa a les Cases Barates
de Can Tunis, construïdes
el 1929.

*Foto Lluís Salom.
Arxiu de la FAUB.*



El paisatge s'ha anat transformant i, amb el pas dels anys, alguns barris han quedat esquarterats per les infraestructures del transport. Pont sobre les vies al carrer dels Jocs Florals, 1961.

Foto Joan Jané, Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc





Antiga torre de SEAT,
ara convertida en habitages,
des de l'hort de Cal Valent
Petit, a la plaça Cerdà.
Arxiu Mercè Burés Fàbregas

Instal·lació entre
els carrers del Vallespir
i Zumalacárregui, al febrer
del 1965.

*Foto Enric Massana Català,
Arxiu Municipal del Districte
de Sants-Montjuïc*



Els carrers eren l'espai per excel·lència del joc. Progressivament, les persones hem perdut la centralitat en l'espai urbà substituïdes pels cotxes.

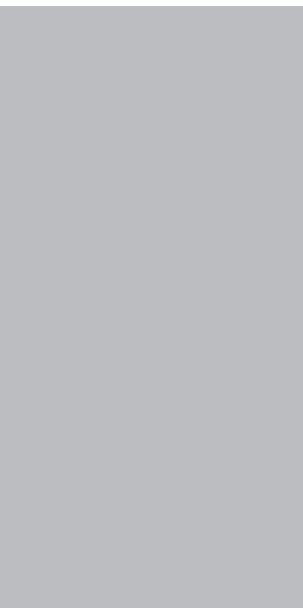
*Centre de Documentació Històrica Font de la Guatlilla (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc).
Donació Ramon Vidal*



Dona amb la seva criatura a classe, 1997.

*Centre de Documentació Històrica Font de la Guatlilla (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc).
Donació Associació de veïns i veïnes Font de la Guatlilla-Magòria*





Treball domèstic

Plaça de Màlaga
carrer d'Olzinelles.
*Foto Ferran Ayala,
Arxiu Municipal del
Districte de Sants-Montjuïc*



Treball domèstic

Les ciutats en què vivim s'han estructurat a partir d'un binomi indissoluble treball domèstic-treball remunerat.

Però, des de la revolució industrial, el treball domèstic, absolutament imprescindible per a la pervivència de la humanitat, va deixar de ser considerat treball. Només van ser considerades com a treball les activitats remunerades. La dicotomia no s'establia en virtut dels tipus de treball, sinó a qui anava destinat. Així, tot un conjunt d'activitats que podem englobar en el genèric de domèstiques —comprar, cuinar, rentar, endreçar, vetllar per la salut física i emocional de les persones del grup familiar, gestionar la relació del grup amb la societat— si anaven destinades per a consum del grup familiar, no eren considerades treball, en canvi si es feien

per a altri, rebien remuneració i el reconeixement de treball. Tot i que escrivim en passat actualment passa exactament el mateix.

A partir de la revolució industrial, les activitats domèstiques van rebre el qualificatiu de "naturals". Aquesta "naturalitat" però, s'adscribia a un sexe, el femení, que tenia l'obligatorietat de fer-les. Qualsevol negativa per part de les dones era una "desviació" de la naturalesa, una aberració, una perversió. S'imposava doncs la domesticitat per a les dones i tot un conjunt de discursos van contribuir a fer versemblant aquesta "naturalitat", entre d'altres: el religiós, l'arquitectònic, l'higienista, el mèdic, el literari ... Crides i més crides, provinents d'un ampli ventall, des dels sectors més progressistes fins als més conservadors, intentaren de convèncer les

Olga Aguirre amb el seu
nino, anys cinquanta.
"El cas és que quan era
petita no m'agradaven les
nines, més aviat preferia
els jocs actius dels nens".
Arxiu Olga Aguirre



Olga Aguirre en una
mena de postura de ball.
Arxiu Olga Aguirre



dones que el seu espai era el domèstic i la seva realització passava únicament pel matrimoni i la maternitat. La realitat però, per a àmplies capes de la població femenina anà per altres camins. El mite de la "naturalitat" del treball domèstic i de la seva realització per part de les dones, que no és res més, o és tant com un conjunt d'habilitats apreses des de la primera infantesa, es posa de manifest quan les dones fan pública la seva experiència.

L'aprenentatge de la feminitat

S'aprèn a ser dona, ja va dir-ho Simone de Beauvoir i abans moltes altres i, en aquest sentit, les fotografies de l'Olga Aguirre, fetes a final de la dècada dels cinquanta, per un seu tiet fotogràf, són revel·ladores.

En la primera imatge que reproduïm, l'Olga aguanta un nino entre els braços, com si d'una criatura es tractés. En la segona, "gallarda ella", posa davant la càmera en una mena de postura de ball(?) Postura que molt probablement no va ser per iniciativa pròpia sinó de l'ull que l'estava mirant, ull que projectava en la nena la seva idea de la feminitat. I en la darrera, ens ensenya les calces, en un gest que s'insinua sensual però que, en una nena de deu anys perd (perd?) tota connotació sexual. Si comparem aquesta darrera imatge amb qualsevol anunci de pantis, pantalons, telèfons mòbils o... trobarem repetit aquest gest. El cas és, la mateixa Olga ens ho diu: "quan era petita no m'agradaven les nines, més aviat preferia els jocs actius dels nens". Agradi o no, a l'Olga, com a gairebé totes les nenes de la seva generació, la generació d'abans i les posteriors,

L'ull del fotogràf projecta en la nena la seva idea de la feminitat.

Arxiu Olga Aguirre

L'Olga Aguirre i la seva filla Laia d'un mes. Alletar, tenir cura de les criatures són activitats importants en els processos de reproducció humana, sense les quals ni la societat ni el mercat no podria subsistir.

Arxiu Olga Aguirre



“Aquesta foto està feta al terrat de casa. Vivíem al barri de Santa Caterina. El terrat era un espai habitual de joc i de trobada dels nens i les nenes de l’escala ...

Aquesta “cuineta” va suposar un considerable esforç econòmic, la meua mare sempre explica que per a ella va ser com un repte, la va comprar a còpia d’estalviar i amb la col·laboració d’algun amic”.
Arxiu Olga Aguirre



ens han regalat nines i una cuineta i, a més a més, hi hem jugat. Fixem-nos en la fotografia, no hi falta de res, potser ni la cuina de casa seva ni tampoc la nostra tenia un parament tan complex, fins i tot el ventall —en aquells moments la majoria de les cuines encara funcionaven amb carbó— i les balances, no per pesar-hi els aliments que les rigoroses dietes actuals s’entes-

ten a recomanar-nos —aquell era un moment, encara, de gana i el cànon de la bellesa femenina eren les rodoneses que denotaven menjar bé, no l’angular/anorèxica actual—. Les balances dèiem, eren per ensinistrar-nos a saber comprar i, de retruc, vendre, mai no se sap què farà la nena quan sigui gran, a quina banda del taulell li tocarà estar. L’últim detall, el peluix a coll de

La mare de Mercè Burés
a la cuina de cal Valent
Petit, anys cinquanta.
Arxiu Mercè Burés

Interior d'una casa de pagès.
*Arxiu Adelina Escandell
Grases*



L'Olga, amb el qual s'aprèn a cuidar i donar tendresa i afecte sense esperar resposta. Indiscutiblement, s'aprèn a ser dona. Totes o gairebé totes hem estat ensinistrades en un conjunt de jocs, que s'acabaren convertint en activitats absolutament necessàries per la subsistència de la humanitat, sense però cap valor social, cap reconeixement, en la més absoluta invisibilitat, però, això sí, amb caràcter d'obligatorietat per a un sexe.

Des dels mitjans de comunicació s'ha anat repetint el model de domesticitat per a les dones. El text de l'anunci de Calisay, és revelador: *Nada mejor como una copita de Licor Calisay en el reposo*

Anunci de l'època. El repòs
de qui?

Nuestro Hogar, 1948



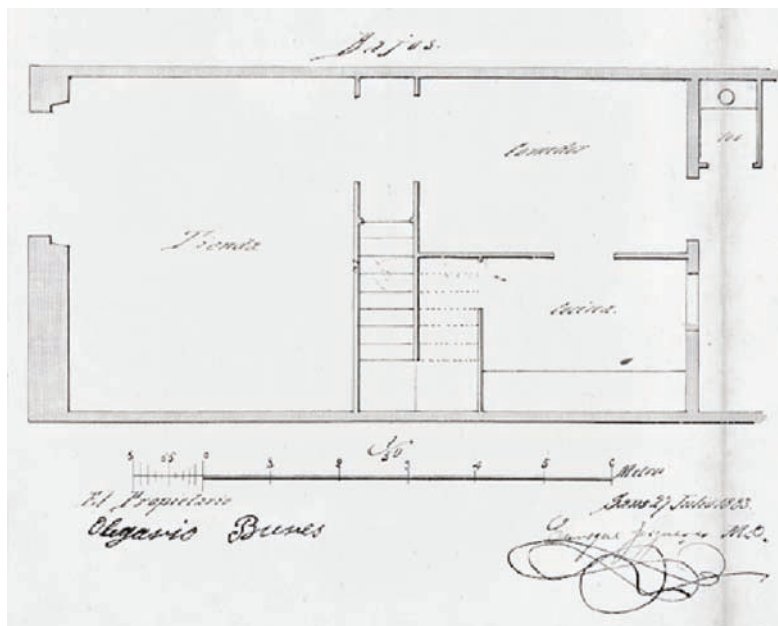
del hogar. Després de la quantitat de cassoles, plats, olles, coberts, i estris de tota mena que hem vist a la cuineta de l'Olga o a qualsevol cuina, com es pot parlar de reposo del hogar només ni que sigui per endreçar tot allò? Podem formular la pregunta d'una altra manera *¿el reposo de quien?* Mirant la imatge obtenim la resposta. Dues figures masculines estan assegudes al sofà: un home, llegeix el diari, imatge que hem vist fins a la sacietat tot i que és públic i reconegut que qui més llegeix, diaris i llibres són les dones, i un nen. Qui serveix la copita de Licor Calisay és la dona. *El reposo del hogar* ha estat un lloc comú en la

publicitat i en els discursos hegemònics i es remet, sense dir-ho, a la "frenètica" activitat del món més enllà de les façanes, no pas a la "frenètica" activitat endins de les façanes, talment com si la dona hagués estat tot el dia sense fer res, esperant per servir la copa. En definitiva, *el reposo del hogar, és el reposo del guerrero.*

L'espai no és neutre

Dèiem al principi que les ciutats en què vivim s'han estructurat a partir del binomi indissoluble treball domèstic-treball remunerat i, també hem dit, que el discurs arquitectònic i urbanístic va ser un dels que va reforçar el mite de la domesticitat. Les línies que segueixen intenten explicar-ho. La revolució industrial va afectar de manera radical no solament els sistemes, els hàbits i les relacions de treball —el desplaçament a grans naus industrials, on en la terminologia que ja és clàssica, els mitjans de producció no pertanyen al productor o productora— sinó que també va afectar la idea de ciutat i d'habitatge i les relacions de gènere.

La revolució industrial va propiciar l'aparició de dues noves tipologies urbanes: la fàbrica i la casa de veïns. La fàbrica, i parlem de fàbrica en sentit genèric, havia de concentrar el treball productiu-



Planta baixa de la casa del carrer de Manzaneres, propietat d'Olegario Burés, construïda el 1883 pel mestre d'obres Enrique Figueras.

Les cases preindustrials o manufactureres concentraven les activitats productores i les reproductores.

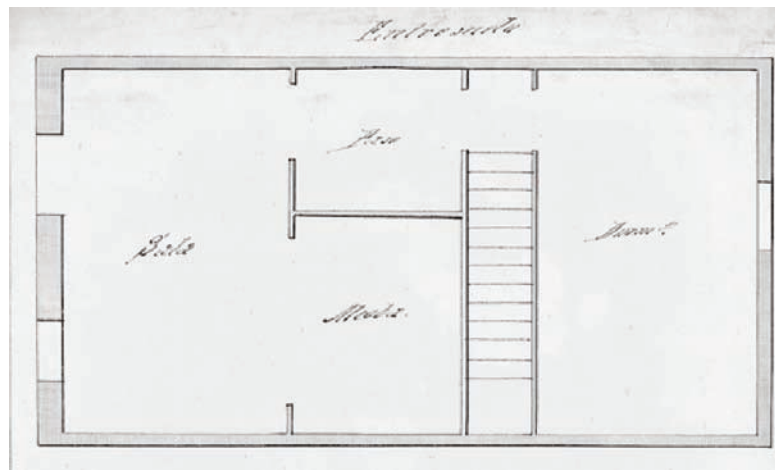
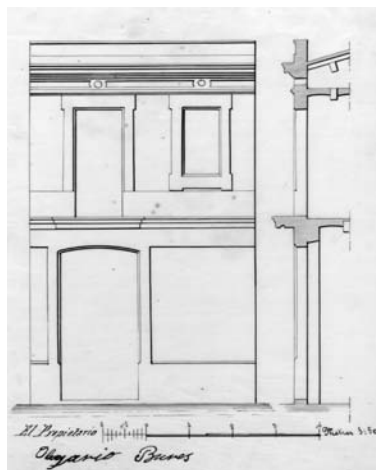
Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc.

Fons Antic Municipi de Sants, Expedient 46 sèrie Obres i Urbanisme

Façana i planta entresòl de la mateixa casa.

Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc.

Fons Antic Municipi de Sants, Expedient 46 sèrie Obres i Urbanisme



remunerat, l'habitatge, el treball reproductiu o domèstic. Aquesta escissió d'espais va crear distància entre els dos tipus de treballs, però, indiscutiblement, no els va eliminar. Continuaven depenent l'un de l'altre.

En l'etapa anterior, ambdues activitats es concentraven en un únic espai. Podem mirar els plànols de la casa del carrer de Manzaneres, construïda vers el 1883, que constava de dos nivells. En la planta baixa veiem, just a l'entrada, la botiga que pot fer aquestes funcions o bé d'obrador, i en la part posterior: la cuina i el menjador a tocar i en el sector més allunyat de la línia de façana, el wàter o comuna, anomenat 100. En la planta superior, a la qual accedim per una escala interior que arenca de la planta baixa, s'hi troben només dues compartimentacions, dos amplis espais, un anomenat sala i alcoba, i l'altre dormitori. La casa preindustrial era una unitat que concentrava les activitats productives i reproductives i totes les

persones del grup familiar participaven en les activitats destinades al mercat, és a dir, a l'obra, tot i que les dones tenien a més a més la responsabilitat de les activitats domèstiques.

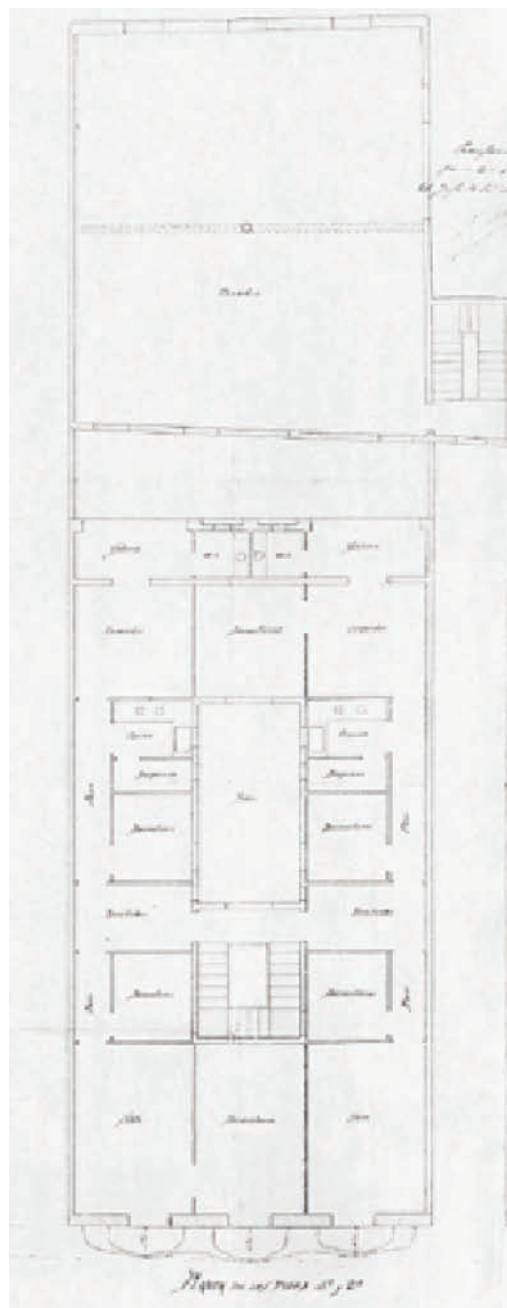
En la nova tipologia urbana que la revolució industrial posà en marxa, l'habitatge passà a concentrar, en principi, només les activitats reproductores i les productores remunerades van passar a la fàbrica. Aquest espai va ser assignat als homes, l'altre a les dones. Els treballs fabrils tenien prestigi, els domèstics no, ni tan sols se'ls anomenava. L'un apareix a les estadístiques, es quantifica, i es valora com a creador de riquesa. L'altre és invisible, no apareix en els indicadors socials que interpreten com a inactives aquelles dones dedicades exclusivament a les activitats domèstiques.

La divisió sexual en l'espai domèstic

Si la ciutat, tal com hem vist, s'organitza a partir de la divisió sexual, l'espai domèstic fa el mateix. La distribució dels espais interiors posen en relleu les relacions de domini d'un sexe envers l'altre. En els habitatges, s'establí una divisió jeràrquica entre els espais públics i els privats, cadascun dels quals va ser assignat a un sexe diferent. Els primers estaven situats a la façana principal, a tocar del carrer, i els segons a la façana interior. En la façana principal apareixen els salons, vestíbuls, despatxos, biblioteques i el menjador de festes. A la part interior: cuina, despena, safareig, dormitoris i menjador de cada dia. Hi ha una voluntat d'escenificar, destacar i dividir els treballs i les funcions.

Però no totes les cases tenien tantes dependències. En les cases de les classes populars hi havia una indeterminació en la funció de cada espai. Una estança podia servir com a dormitori però també com a espai de treball quan era necessa-

Plànol de la casa del carrer de Sants, cantonada Blanco, construïda el 1911. Segons explica l'arquitecte Trini Simó, la casa burgesa va anar adquirint protagonisme i es convertí en "*Teatro de la vida burguesa, escenario de la vida privada, núcleo de la vida familiar, será el lugar donde se asentarán los nuevos valores referentes al hábitat, pero también donde se precizarán los roles respectivos de los miembros que componen la familia*".
Arxiu Municipal
Administratiu de Barcelona



Dolores Pérez a la cuina de casa seva, l'any 1959. Mare de vuit criatures de les quals nomès en van sobreviure tres. Treballà descarregant camions. *Arxiu Olga Aguirre*





Lola Giménez Pérez,
a la cuina de casa seva.
La mecanització de l'espai
domèstic, afectà especial-
ment la cuina amb la
promesa d'alliberar
les dones del treball.
Arxiu Olga Aguirre

De la cuineta a la cuina.
Olga Aguirre el 1994.
L'estretor de la seva cuina,
com la de tantes altres,
només permet que hi
treballi una persona.
Arxiu Olga Aguirre

ri, per exemple, quan les fàbriques es paralitzaven, sovint es treballava a casa. El menjador, d'altra banda, podia convertir-se en dormitori a la nit, si calia acollir altres persones del grup familiar que tot just acaben d'arribar emigrades des del seu lloc d'origen.

Amb tot però, és la tipologia de casa burgesa la que s'anà imposant i de la qual, per dir-ho d'alguna manera, les cases d'avui dia, en són hereves. Amb més o menys metres quadrats, amb més o menys estances, la idea de casa que encara hores d'ara perviu en la construcció de la majoria dels habitatges públics i privats, està concebuda, compartimentada i distribuïda imaginant que l'ocuparà un nucli familiar estàndard, és a dir, papà, mamà i criatures, preferentment dues i que no s'hi farà cap mena de treball, a excepció del domèstic.

La realitat però és que actualment, a la ciutat de Barcelona, el 40% dels habitatges estan ocupats per persones soles o per col·lectius familiars no estàndards. I, d'altra banda, les pràctiques del

treball remunerat també estan canviant.

Com molt bé explica l'arquitecte valenciana Trini Simó, la casa burgesa va anar adquirint un protagonisme destacat: *"Teatro de la vida burgesa, escenario de la vida privada, núcleo de la vida familiar, será el lugar donde se asentarán los nuevos valores referentes al hábitat, però también donde se precisarán los roles respectivos de los miembros que componen la familia con sus específicas disposiciones espaciales,... donde irá perfilándose lentamente la existencia de los niños, donde se ubicará a la mujer según la imagen que*

debe cumplir".

Continuant amb les fotos de l'àlbum familiar de l'Olga Aguirre Giménez, podem dir que ens han facilitat imatges de tres generacions de dones de la seva família —l'àvia, Dolors Pérez, la mare Lola Giménez i la filla, la mateixa Olga— a les seves cuines.

Imatges com aquestes són introbables en els arxius públics i ens preguntem: No és història d'un barri, d'una ciutat, el que passa dins les façanes, les activitats que s'hi fan, qui les fa i les relacions que s'estableixen? Encara arrosseguem el prejudici de pensar que només és rellevant tot allò que passa, o part del que passa, enllà de les façanes. El que passa endins i enllà de les façanes és indestruïble, està íntimament connectat. Les nostres vides no s'escin-



“Ma-ma”, “ma-ma”, el clam reiterat d’una demanda.

Foto Anton Margarit, Pvre, Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc



deixen en el moment d’entrar al portal de casa, la història tampoc.

El valor d’aquestes imatges rau en el fet de fer visible unes activitats silenciades pels discursos hegemònics. Activitats que es fan principalment en un espai concret, la cuina, i que històricament han dut a terme majorment les dones.

En la primera imatge d’aquestes tres fotografies,

l’àvia, la Dolores, que havia parit vuit criatures de les quals només en van sobreviure tres i que havia treballat en un magatzem descarregant sacs, ensenya, entre orgullosa i descreguda, el que sembla que és una truita. En la segona, la mare, la Lola, que havia tingut tres criatures i que des dels nou anys treballà de drapaire, sabatera, sastressa, polidora..., renta, esbaldeix, alguna cosa a l’aigüera. En l’última de les fotografies, la filla, l’Olga, mare de dues criatures, secretària i ...- és a punt d’obrir la nevera per començar a preparar el dinar, el sopar, o potser un Cuba-libre? Tres dones que miren directament a càmera, que fan una activitat, una de les múltiples activitats, remunerada o no, un dia qualsevol de les seves vides, tres dones posant en pràctica els coneixements que d’una generació a l’altra s’han transmès, inscrites en un espai, la cuina, que s’ha anat transformant amb el pas del temps.

Les cuines i les cases són fruit de la mateixa revolució industrial que va posar en marxa les factories. Les noves fonts energètiques que pri-

Dones del barri Plus Ultra, teixeixen per als soldats del front de guerra, 1937. Durant la Guerra Civil la vida quotidiana a la ciutat continuà, en gran mesura, gràcies als coneixements i als quefers de les dones, a més d’atendre algunes de les necessitats dels homes al front.

Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc



La filla i la néta del tio Nelo, 1964. Per fer la diversitat d'activitats que comporta el treball domèstic, les dones també transitaven per espais més enllà de les façanes.
Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc



Baixar les escombraries, per exemple, és una de les múltiples activitats implícites en el treball domèstic, treball no reconegut i invisible a efectes dels indicadors socials.

*Foto Joan Campaña,
Arxiu Municipal del
Districte de Sants-Montjuïc*



mer es van aplicar al treball industrial, posteriorment s'introduïren a l'espai domèstic.

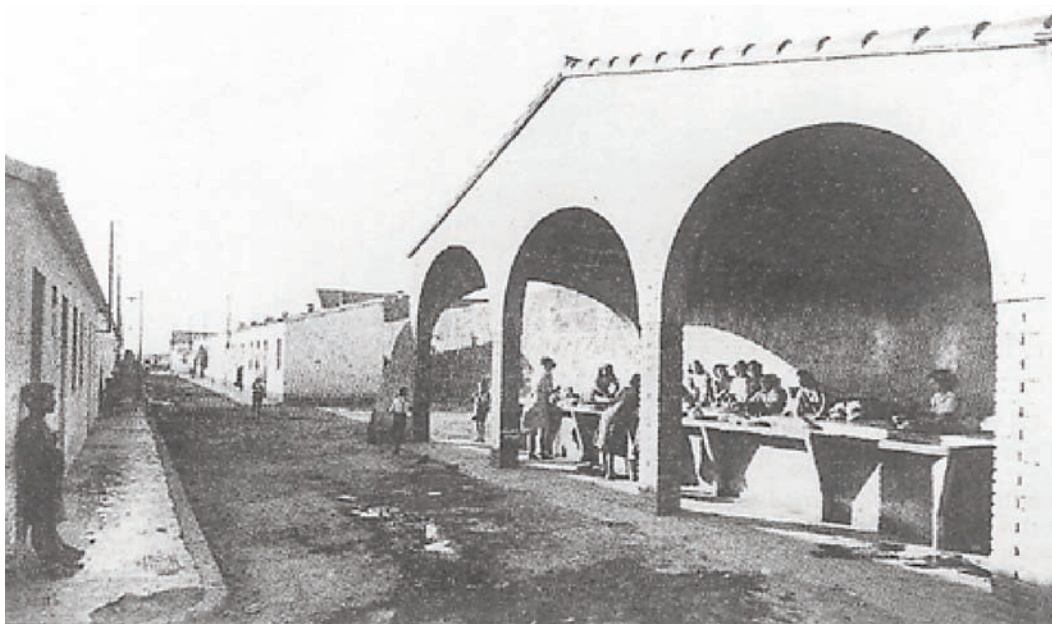
Hi ha diferències substancials entre la cuina de l'àvia i la de la mare. Els electrodomèstics han fet la seva aparició, la cuina a gas i la nevera elèctrica. Amb la instal·lació de les noves

fonts energètiques en l'habitatge, es va obrir el pas cap a la mecanització del treball domèstic. Neveres, aspiradores, planxes, rentaplats, etc. van anar introduint-se en moltes llars de la mà del cinema, que es va manifestar com el mitjà propagandístic per excel·lència, amb la promesa d'alliberar les dones del feixuc treball domèstic. Però sovint, a la rebaixa en la feixuguesa, correspon una elevació en el nivell d'exigència. Segons dades de 1996, la mitjana d'hores de treball domèstic que fan les dones diàriament és de 4 hores 24 minuts.

Entre la cuina de la mare i la filla també hi ha diferències importants, les dimensions. La cuina de l'Olga, la filla, és més estreta i molt probablement ha estat construïda amb l'amplada mínima necessària d'1,10 metres, segons recomanava una publicació del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears de l'any 1984 que feia una altra recomanació sobre la localització de les

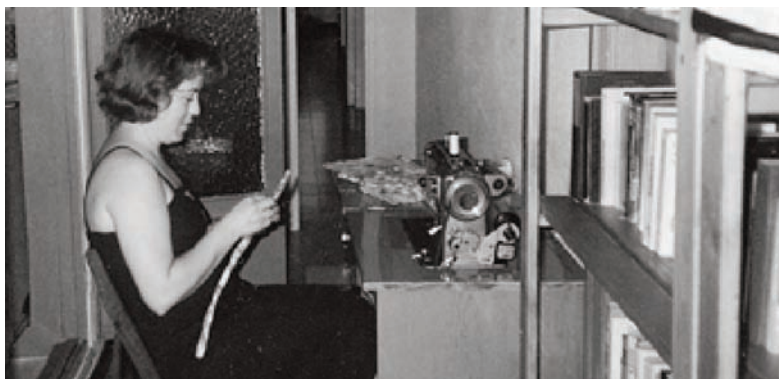
Safareig de les Cases Barates de can Tunis. Els espais de treball ocupats per dones, han estat centres de trobada, d'intercanvi d'informacions i de coneixements, i també espais de relació.

*Fotografia publicada a
Así se transforma un barrio.
Basilio González Muñoz.
Barcelona. Ajuntament
de Barcelona, 1991*



Generació rere generació
les dones s'han anat
transmeten els coneixements.
*Foto Albert Feliu, Arxiu
Municipal del Districte
de Sants-Montjuïc*





Paqui Jiménez cosint a casa.
Si aquesta activitat
es fa per consum del grup
familiar no rep remuneració,
si va destinada al mercat, sí.
Arxiu Paqui Jiménez

Paqui Jiménez, treballadora
de Harry Walker expedienta-
da, amb la seva criatura.
Arxiu Paqui Jiménez

cuines, i les situava en un cul-de-sac. L'amplada d'1,10m per a la cuina, espai que concentra una gran part del treball domèstic, implica que només hi cap una persona traginant-hi. Qui serà? Ja ho hem dit i repetit que el treball domèstic s'ha atribuït i encara hores d'ara es continua atribuint majorment a les dones.

Pel que fa a la localització de la cuina en un cul-de-sac, suposa que la persona que hi treballa ho fa aïllada de la resta de persones que conviu en grup familiar.

Amplada, 1,10m, i situació, cul-de-sac, de moltes cuines actuals contrasta amb les cuines de les cases preindustrials, -quan no existia la radical separació entre treball domèstic i remunerat i ambdós tenien el mateix valor en ser considerats imprescindibles per a la subsistència del grup familiar. En les cases preindustrials les cuines eren l'espai vertebrador a partir del qual s'organitzava la distribució de l'espai domèstic i tenien unes dimensions tan grans que permetien l'estada de diverses persones fent-hi activitats diferents. Les dimensions i la localització de la cuina són un reflex del valor que cada societat atorga al treball domèstic, al treball que històricament han fet les dones. L'espai no és neutre, les cases també són una construcció cultural.





**Treball
remunerat**

Treballadores de la fàbrica tèxtil Serra i Balet, anys vint. Construïda a Sants a principi del segle XX, hi treballaven 124 persones. Gràcies als estudis de Carles Enrech sabem que les teixidores cobraven a preu fet i, en canvi, els homes tenien un jornal fix. La diferent remuneració entre homes i dones serà una constant en la història del treball remunerat. *Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc*

Treball remunerat

Joan Güell, propietari de la fàbrica Vapor Vell, una de les més antigues del districte, instal·lada a Sants des de 1846, manifestava que a la seva fàbrica, hi treballaven 257 persones de les quals –citem textualment–: “38 homes, 25 muchachos, 145 mujeres, 49 mucha-



Treballadores i treballadors del forn de vidre del carrer Badal/Andalusia. A més de les grans fàbriques tèxtils en el districte també hi havia diversos tallers, forns ..., amb presència femenina i infantil.

Foto L.de Ulalde, Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc

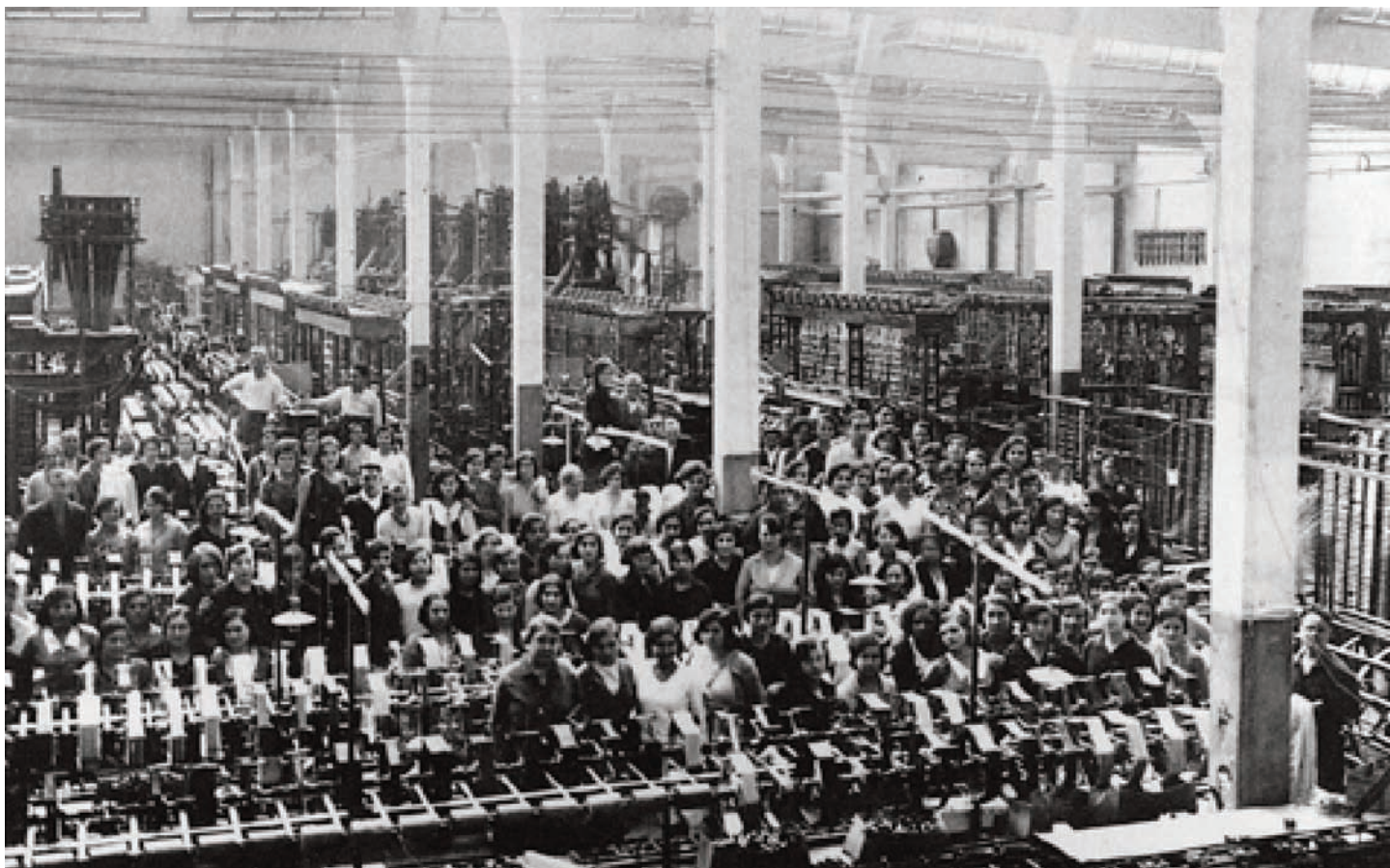
chas". Si no ens hem equivocat en pitjar el botó adequat, la calculadora ens indica que el 75,5% dels treballadors eren dones. Fins aquí les xifres.

Així doncs, les dades ens permeten afirmar que la mà d'obra en aquesta fàbrica tèxtil era majorment femenina. La fàbrica de Joan Güell, oficialment anomenada "Güell, Ramis y Cia." no era una excepció. En la majoria de fàbriques de

Sants, Hostafrancs, la Zona Franca i d'altres barris de l'actual districte, percentatge amunt, percentatge avall, la mà d'obra femenina en el sector tèxtil des de l'inici de la revolució industrial a mitjan del segle XIX, va ser majoritària, especialment en el teixit.

Amb tot, però, encara sentim a parlar de la recent incorporació de la dona al treball remunerat, com si es tractés d'un fenomen d'última





Treballadores i treballadors de la fàbrica Benet i Campabadal. Des dels inicis de la revolució industrial moltes dones es van incorporar al treball remunerat. *Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc*

hora. La incorporació de la dona al treball remunerat ve de lluny i té tants anys com en té la revolució industrial i encara ens podem remetre un poc més enllà.

En les societats preindustrials, l'activitat de les dones era, en la majoria de casos, imprescindible per mantenir la subsistència dels grups familiars ja fos treballant en les feines agrícoles en l'etapa de més activitat o bé tenint la responsabilitat de l'aviram i de l'hort per a consum del grup, o bé anant al mercat a vendre els produc-

tes. En els ambients menestrals, passava una mica el mateix. Les activitats de les dones eren diverses, treballaven en els obradors i/o es dedicaven a la venda dels productes manufacturats. Fins i tot hi havia sectors d'activitat on les dones eren majoritàries, com era el cas del sector alimentari, bé fos en la transformació o en la venda de productes, o bé en el sector tèxtil i, encara més en el treball domèstic.

Però tornem a la fàbrica del Vapor Vell, d'estil manchesterià construïda tan sols en dos anys,



Treballadores i treballadors
de la fàbrica Benet i
Campabadal.
*Arxiu Municipal del
Districte de Sants-Montjuïc*

de 1844 a 1846, i al propietari Joan Güell, nascut a Torredembarra el 1800 i emigrant a Cuba als divuit anys. A l'illa, que encara era colònia, el senyor Güell monopolitzava pràcticament tot el mercat de l'Havana —no són paraules nostres, apareixen a la ressenya biogràfica del *Diccionari dels catalans a Amèrica*. Hi ha la lleugera sospita que part del seu capital el va fer amb el tràfic d'esclaus. Al seu retorn a Catalunya s'instal·là a Barcelona i, a més de la fàbrica de Sants, participà en altres companyies: va ser soci de la Barcelonesa, que posteriorment es fusionà una altra fundició per formar *La Maquinista Terrestre y Marítima*, 1855; soci del Canal d'Urgell, director del Banc de Barcelona i director de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona. Joan Güell, a més a més, va tenir un càrrec polític a l'Ajuntament de Barcelona, va ser regidor i

diputat a les Corts i també Senador. Fins aquí títol i càrrecs. Però, ens oblidàvem: tenia un llotja al Liceu, espai que era la perllongació de la casa familiar on es treballaven les relacions socials. Casa, la seva, situada al carrer dels Còdols, un carrer de Ciutat Vella que encara traspuja un aire de solidesa, de permanència, al marge del pas del temps, molt a la vora del Liceu i encara més a prop de l'església de la Mercè, l'església predilecta de la burgesia barcelonina de mitjan de segle XIX per celebrar-hi els seus espectaculars casoris i d'altres rituals, aspectes que recollí Dolors Monserdà en algunes de les seves novel·les.

La puixança econòmica creada per Joan Güell no solament la continuà el seu fill Eusebi Güell Bacigaluppi, primer comte de Güell, sinó que l'amplià amb l'estratègia matrimonial, és a dir,

Taller de costura. El tèxtil va ser un dels sectors de producció que concentrà més mà d'obra femenina, tant en les grans fàbriques com també als tallers.
Arxiu Mercedes Ibáñez



Minyona i criatura.
El servei domèstic era
i és una de les activitats
amb més alt percentatge
de dones, i es convertí en
una estratègia de subsistèn-
cia per a aquelles emigrants
procedents de la ruralia
catalana o d'altres pobla-
cions. En algunes ocasions,
es compaginava amb
el treball a la fàbrica
per completar el jornal.
Arxiu Assumpta Albà



casant-se amb la filla d'una família amb els mateixos o més recursos econòmics, però d'un altre sector econòmic, la qual cosa a més d'ampliar el capital diversificava els possibles riscos i interessos. En aquest cas, la dona escollida va ser Isabel López i Bru, hereva del comerciant Antoni López, enriquit també a Cuba, amb el tràfic negrer, i ennoblit amb el títol de marquès de Comillas.

Condicions de treball

Reprenem el fil del Vapor Vell per comentar les respostes que el senyor Güell feia a l'enquesta per formar una estadística de la indústria cotonera d'Espanya, respostes que il·lustren quines eren les condicions de treball de l'època.

A la pregunta:

-¿Cuántas horas trabajan los operarios cada día?

Ell responia: *-“De doce horas”*

Les llargues jornades laborals no van tenir límit fins al 1873, quan s'establí un màxim d'onze hores diàries, sense distinció de sexes ni d'edats. No va ser fins al 1900 que es prohibí el treball als menors de 10 anys i es va fixar un màxim de sis hores diàries per a les noies i els nois entre 10 i 14 anys. D'altra banda, es va prohibir el treball nocturn als menors de 17 anys. I, per primera vegada, es regularitzava un permís per maternitat de tres setmanes i es concedia una hora diària per a lactància. Amb tot però, les mobilitzacions de les primeres dècades de segle posen en evidència que malgrat l'existència d'un text legal regulador de les condicions de treball aquest no es complia.

“¿Qué número de días –continuaven les preguntes de l'enquesta– ha trabajado la fábrica durante el año de 1847?

I la resposta del senyor Güell era:

-“En 1847 todos los días menos unos tres meses que solo trabajó tres días a la semana”.

Així doncs, el treball a les fàbriques no era continuat, hi havia períodes d'inactivitat que no eren remunerats. Aquesta inestabilitat en la continuïtat del treball a més de la migradesa dels jornals va fer que moltes treballadores i treballadors compaginessin el treball a la fàbrica amb d'altres.

Anys a venir, molts anys després, constatem que les condicions de treball havien canviat poc. Hi ho constatem a través de la biografia de Dolores Ten Montesinos, nascuda a la Vall d'Uxó, Castelló, el 1889, que emigrà a Sants quan tenia 14 anys, amb el seu germà petit. Dolores Ten Montesinos treballava al cànem –activitat arrelada a la zona de bell antuvi– en una fàbrica situada al darrere de les Casernes de la Gran Via. L'horari de treball era de 6 a 14 hores i a la tarda treballava de minyona a casa d'una família del carrer d'Olzinelles, unes sis hores més, aproximadament. Quan plegava de treballar, recollia les criatures petites de casa d'una veïna i “algunes vegades ja estaven dormint i la veïna ja els havia donat el sopar”.

La doble jornada laboral

Malgrat la incorporació de la dona al treball remunerat, tal com ja hem dit i no ens cansarem de repetir-ho, les dones no van quedar eximides de la responsabilitat de mantenir la vida quotidianament, es a dir comprar, rentar, cuinar, tenir cura de marit i criatures... Entrem doncs, en el que s'ha anomenat com la doble jornada laboral. Per fer compatible aquesta doble activitat o jornada laboral –la domèstica i la remunerada– les dones van establir xarxes de suport: “la veïna ja els havia donat el sopar”. Veïnes, àvies, tietes, germanes i amigues, es van convertir i encara continuen sent-ho, en peces claus, en elements indispensables per mantenir la vida quotidiana, i també les filles grans.

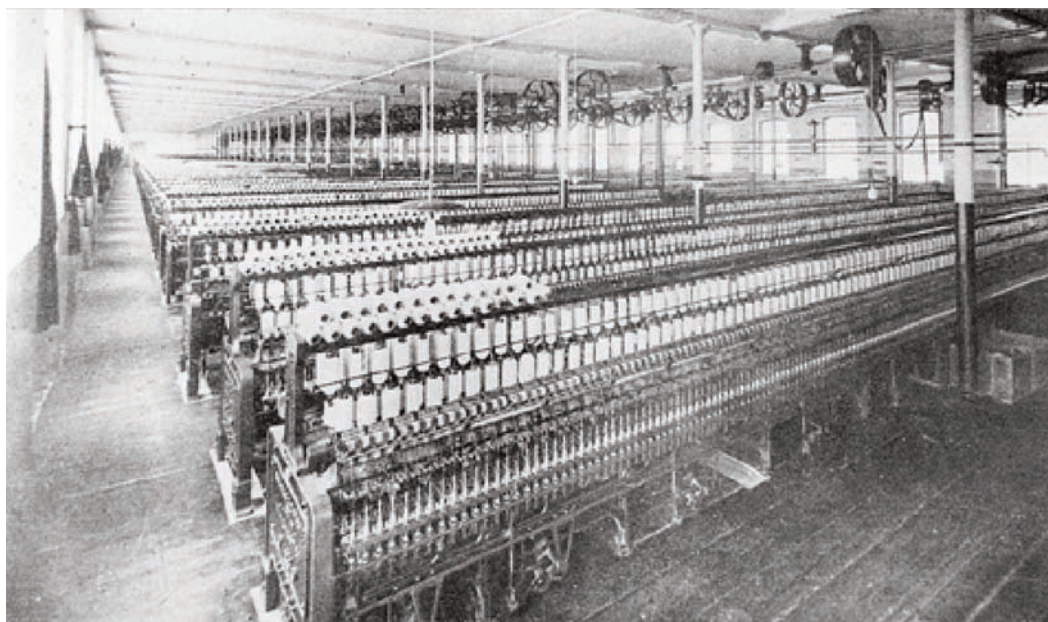
En la biografia de Dolores Ten Montesinos, podem llegir: "La filla cinquena quan sortia de l'escola al migdia anava a casa a fer el dinar". La filla cinquena de Dolores Ten anava a escola, però moltes altres filles grans de les classes populars, es van quedar sense o gairebé sense escolarització per haver de cuidar germanes i germans. Una formació deficient les marginava encara més del món laboral i de la societat en general. Per aquest motiu, diversos sectors de dones, entre d'altres Leonor Serrano, mestra i inspectora de les escoles de Barcelona des de l'any 1913, apel·laven a la creació d'escoles de pàrvuls i maternals, ja que, a més dels avantatges que tenia per a les criatures, en tenia de subsidiaris com ara facilitar les responsabilitats de les dones amb càrregues familiars i permetre l'assistència a classe de les filles grans.

En definitiva, darrere el freqüent absentisme escolar de les nenes hi havia la creença que per

als nens era imprescindible una instrucció elemental que constituïria la base del seu futur professional i social, en canvi per a les nenes, l'ensenyament primari no era considerat fonamental.

Moltes mestres, des dels primers anys del segle XX van rebatre aquests prejudicis i van reclamar el dret de les nenes a l'educació. Rosa Sensat, Josepa Uriz, Anna Rubies, Antònia Adroher o Dolors Canals, són algunes d'elles. Però, no solament es conformaren a reclamar drets i a introduir innovacions en l'ensenyament de les nenes, també van crear mecanismes per facilitar-ho. En aquest sentit, Dolors Canals, nascuda a Barcelona el 1913, va organitzar les guarderies de guerra, durant els anys 1936-1939, una d'elles a la fàbrica *La España Industrial*. Aquestes escoles bressol transformaren les guarderies tradicionals en centres adreçats a desenvolupar les potencialitats de cada criatura. El projecte de les guarderies de guerra ha estat

Nau de filatures de la fàbrica la España Industrial, vers el 1929. *La España Industrial* en su 82 aniversario. Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc



En els canvis de torn
de les fàbriques, els carrers
s'omplien de dones i homes.
Sortida de la *España
Industrial*, 1929.
La España Industrial
en su 82 aniversario.
Arxiu Municipal del
Districte de Sants-Montjuïc



valorat en la història de la pedagogia catalana com l'únic intent d'educació global coherent i modern, dels 0 als 6 anys, i posteriorment va ser implantat a diversos països americans, del nord i del sud, a partir de la pràctica desenvolupada a Catalunya.

La *España Industrial* era un dels vapors més antics de Sants. S'inaugurava el 1849, pocs anys després del Vapor Vell, d'aquí el nom de Vapor Nou, i era propietat dels germans Muntades Campey, propietaris d'altres fàbriques al Raval de Barcelona. Les obres van començar el 1847 i dos anys després entrava en funcionament, concretament el dia 1 de gener, la fàbrica més important del sector tèxtil de l'Estat espanyol. Va arribar a aplegar més de 1.660 treballadors, dones i homes, nenes i nens, xifra rècord en aquell moment.

La primera filmació que es va fer al món, obra

dels germans Lumière, captava la sortida d'una fàbrica. Les imatges ens mostraven tot de dones i homes sortint per la porta d'una nau industrial. Anys després, el primer cineasta català, Fructuós Gelabert, feia una filmació similar i captava la sortida de la *España Industrial*. La imatge, novament es repetia: dones i homes abandonaven el recinte fabril. Dones i homes, volem insistir-hi.

La *España Industrial* va tenir una llarga vida. Una de les dones que hi va treballar ens explica: "Vaig entrar a treballar a La *España Industrial* als catorze anys, a molts pocs metres de casa meva. Després es va traslladar l'empresa a Mollet i allí vaig treballar nou anys, el meu ofici era de sargidora de tapisseria, després l'empresa va anar malament i vam estar nou mesos fent guàrdia perquè els amos no s'emportessin la maquinària i, en cas d'anar maldades, ens



Dones treballant a la secció
d'empaquetatge de la fàbrica
Santiveri, 1918.

Arxiu Municipal del
Districte de Sants-Montjuïc

poguessin indemnitzar. Durant aquest temps hi va haver molta moguda: manifestacions a magistratura, governació..."

La conflictivitat laboral els darrers anys de vida de *La España Industrial* no van ser un fet aïllat. Des de la instal·lació dels grans vapors al districte, les reivindicacions per millorar les condicions de treball van ser una constant.

El 1854 hi va haver una vaga que afectà dos mesos el Vapor Vell i 15 dies la *España Industrial*. L'any següent, el 1855 esclatà una vaga general amb gran incidència a Sants. Aquestes vagues, indiscutiblement, van afectar les dones i cal imaginar que també elles van ser partícips. Diem cal imaginar, perquè en les històries del moviment obrer s'ha donat protagonisme al moviment més organitzat, on les dones no eren precisament les protagonistes. A més de les reivindicacions laborals hi ha moviments importants contra la crida a lleves, és a dir, en contra de la incorporació forçosa a l'exèrcit, obligatòria per a tots aquells homes que no podien pagar la quantitat exigida per alliberar-se'n. Així doncs, va ser en els sectors amb menys recursos econòmics on la crida a lleves va tenir més repercussions. L'any 1868 havia esclatat el moviment independentista a Cuba, i s'inicià la Guerra dels Deu Anys. Cada vegada l'exèrcit reclamava més joves per acabar amb la revolta dels independentistes cubans.

La revolta contra les lleves va tenir una especial repercussió a Sants i a Gràcia. El 4 de març de 1870 es va sabotejar el sorteig de quintos a l'Ajuntament, i durant els dos dies següents van continuar els avalots amb el resultat de més d'una trentena de persones mortes.

Jordi Carbonell Alsina va ser un d'aquells que es va haver d'enrolar a l'exèrcit per no poder pagar el rescat, i li va tocar anar a fer la guerra a Cuba, la del 1895 al 1898 que acabà amb la independència de l'illa. Les seves experiències van quedar recollides en forma de diari, que va

ser publicat amb el títol d'*Impressions d'un soldat*, del qual transcrivim: "pensar que se n'hi diu *deber sagrado* a l'obligació de donar la vida per la patria, y qu'aqueix dret no comprén més qu'als miserables que no poden donar la quantitat am que's vallúa un pobre" i continua no sense ironia "¡A Cuba, donchs; Viatjarém per compte de l'estat i veurém aquelles terres que no coneixém més que per la geografia".

Apaivagats els ànims, de moment, uns optaran per tancar les empreses i marxar lluny de la ciutat on la conflictivitat social no estava tan organitzada, com ara els Güell, que tancaran la fàbrica de Sants però uns altres s'arriscaran a crear-ne

de noves.

A final del segle XIX, apareix el tercer gran vapor al districte, Can Batlló, que el 1889 comptava amb 900 treballadors dels quals la majoria eren dones i dones seran la majoria dels 1.800 treballadors que hi consten l'any 1953, on el 80% de les dones solteres de la Bordeta hi treballaven, amb una jornada habitual d'onze hores. Amb el nou segle, quan els municipis independents han quedat annexionats a Barcelona, en el conjunt de la indústria tèxtil de la ciutat treballaven, segons dades de 1905, 5.111 homes, 16.466 dones, 2.197 nens i 3.195 nenes. Amb tot però, una gran part d'aquest treball no es feia a les naus industrials sinó en tallers més o

Alumnes i mestres del col·legi parroquial de la Mare de Déu del Port, a Can Tunis, el 1927. La mestra era Ramira Torrandell. *Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc)*



Colònies escolars el 1930. Fins al 1783 no es van legitimar les escoles de nenes que tenien per objectiu principal la *labor de manos*. A partir de 1857 es permet l'accés de les dones al magisteri públic i des d'aquesta data la incorporació de les mestres als estudis i a la pràctica es va anar incrementant. Des dels inicis del segle XX, moltes d'aquestes professionals, van fer importantíssimes aportacions per a la renovació pedagògica.

Arxiu Olga Aguirre



menys petits i també a domicili. En ambdós casos la remuneració era inferior a la que es percebia en les fàbriques.

Treball a domicili

El treball a domicili es convertí en una alternativa per a les dones que o no podien accedir a les fàbriques, o bé, l'havien d'abandonar ja fos a causa de l'atur de la producció, és a dir del tancament de les fàbriques, o bé per responsabilitats familiars.

Aquesta és l'experiència d'algunes dones. Dolores Ten Montesinos, la dona que hem trobat anteriorment, en una etapa de la seva vida, abandonà el treball a la fàbrica del cànem, per gust o per força, no ho sabem: "Quan acabava amb la feina de casa es dedicava a la "llata", que consistia en preparar l'esparg per fer soles d'espardenyes". Una altra dona, Lola Giménez Pérez, nascuda al barri de Santa Caterina, al desembre de 1923, filla d'emigrants de Múrcia, i que després passà a residir a Sants, va començar a treballar als 9 anys, immediatament després de la mort del seu pare. La mare treballava carregant camions en un magatzem. "Carregava sacs de 100 kg." i ella va haver de deixar l'escola i començar un llarg periple que la durà per diversos treballs: ven tabac, fa de drapaire, fa llapis en una fàbrica, fa sabates, treballa de sastressa, fa de polidora de compassos i quan la seva criatura de 12 anys es posa malalta, abandona les feines i es posa a treballar cosint a casa.

El treball a domicili tenia una flexibilitat que permetia que les dones amb responsabilitats familiars poguessin compaginar els dos treballs, el productiu i el reproductiu, en un únic espai, que la rigidesa dels horaris fabrils dificultava.

Anys a venir, les causes per abandonar les fàbriques seran d'altres. Després de la Guerra Civil, el franquisme, durant un llarg període prohibí el

Oficines de la fàbrica Santiveri, a la Zona Franca, l'any 1929. Durant les primeres dècades del segle XX nous camps d'activitat s'oferien a les dones, un d'ells l'administratiu: mecanògrafes, taquimeques.... concentraven un nombrós grup de dones. Tot i que el treball requeria formació i especialització, en ser fet per dones tenia una baixa remuneració. *Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc*



treball remunerat de les dones casades, prohibició que en alguns sectors com el químic, es perllongà fins a la dècada dels anys seixanta. Davant la prohibició, l'alternativa continuà sent el treball fet a casa. Però, no avancem esdeveniments, seguirem un cert fil cronològic, i si fins ara hem parlat fonamentalment del treball relacionat amb el tèxtil, ara volem parlar d'altres oficis.

Noves ofertes de treball per a les dones i d'altres de no tan noves

Durant les primeres dècades del segle van aparèixer noves ofertes de treball per a les

dones, ens referim al sector serveis o terciari i, concretament als serveis administratius. Mecanògrafes i taquígrafes, administratives en general, van ser reclamades des de diversos sectors. Primer van ser admeses a l'Administració pública i posteriorment des de l'empresa privada. Oficines i despatxos es van convertir en espais de dones. Van aparèixer una munió d'escoles per instruir-les, però malgrat la seva formació i especialització, el salari, en ser una professió adreçada a les dones, immediatament va tenir una remuneració baixa. El treball de la taquimecanògrafa és —com indica Ellen Lupton, en el seu suggerent llibre *Women and machines from home*



Dida i criatura. El didatge ve d'antuvi i, durant l'etapa medieval, les dides eren les professionals més ben pagades. La seva activitat estava molt reglamentada i s'establí per contracte davant notari. En aquesta imatge captada a Artesa de Segre, el 1928, apareix el nen Ramon Vila i la seva dida que era d'Anyà.

Foto F. Solanes,
Arxiu Anna-Maria Vila

to office— de mediació entre homes. D'una banda, elles donen forma a la idea que apareix a la ment de l'executiu o similar, i és ell qui després posarà la seva autorització a través de la signatura. En aquest triangle, la dona i la màquina actuen com a mitjà tecnològic del pensament de l'home, i de l'altra, la carta, un cop signada per un home s'adreçarà a un altre home, en aquest cas el destinatari ja sigui proveïdor o similar. La *typist* es va convertir en "matèria" de cançons, cuplets concretament. En el doble sentit que acostumen a tenir les lletres dels cuplets, la *typist* era associada a "dona fàcil" a dona "accessible" per a qualsevol home. La *typist* no era una excepció, abans hi havia hagut la "xinxà", treballadora de fàbrica, ambdues situades per un cert imaginari, en

el llindar de la prostitució, imaginari que encara hores d'ara continua i que ho podem constatar si consultem el nombre d'agressions i d'assetjaments sexuals que es produeixen en els llocs de treball. Seguint amb els cuplets i el seu espai per excel·lència, el Paral·lel, hem de parlar de l'experiència i de l'itinerari vital d'alguna d'aquelles dones. Hem de parlar de la Bella Dorita. Nascuda a Cuevas de Almanzora, Almeria, emigrà a Barcelona quan van tancar les mines de Cuevas. "Tuvi-mos que venir en la cubierta de un barco. Fuimos Rambla arriba cargando los colchones hasta el pue-

blo, entonces era pueblo, de Gràcia" declarava a *La Vanguardia*, el dia 11 de març del 2000. L'endemà de la seva arribada va entrar a treballar en los calados. Una fàbrica de bordados. "Yo tenía doce años y trabajé hasta casarme, a los 16... Me enamoré de mi marido y a los 19 días me escapé con él,... Y me quedé preñada en el debut. Me quedé el niño y dejé al marido. No podía volver a casa, así que me metí en una pensión de la calle Conde del Asalto y puse al niño con una ama de cría en

Sants".

L'experiència laboral de la Bella Dorita doncs, s'inicià en el tèxtil i, després passà a la cançó. Havia tingut una criatura i havia de subsistir. L'estratègia utilitzada per la Bella Dorita va ser posar la criatura a dida, a Sants, tot remetent-nos a una altra activitat desenvolupada per les dones al llarg de la història, el didatge.

El didatge ha estat una de les professions amb què algunes dones han sobreviscut durant una part de les seves vides. El didatge ve d'antuvi i, durant l'etapa medieval, les dides eren les dones més ben pagades. La seva feina estava reglamentada i s'establí per contracte davant notari. Durant la vigència del contracte no podien quedar embarassades ja que hi havia la creença que si això passava, la llet era dolenta.

Durant el segle XIX la pràctica del didatge continuà sent un mitjà de subsistència i continuà estant reglamentat. L'any 1890 les dides s'havien d'inscriure en l'*Oficina de Inspección de Nodrizas*. A mitjan del segle XX, amb l'aparició de llets substituïbles, el didatge anà desapareixent.

De la maternitat

L'experiència de moltes dones immerses en el treball remunerat va ser, també, la de la maternitat, en els dos sentits del terme, el biològic de crear vida i parir i en el sentit d'atenció i cura de la o les criatures. Hem vist abans que la primera reglamentació sobre les dones mares treballa-

dores es fa el 1900. Aquesta reglamentació reconeixia una hora diària per a la lactància. Durant molts anys les dones van reclamar el dret a la baixa per maternitat i l'assistència mèdica gratuïta. Finalment, l'any 1923 es crea el subsidi de maternitat que atorgava una aportació en metàl·lic de 50 pessetes a "*cada mujer asalariada por cada parto*" però només si la criatura neix viva, si no l'abandona i, encara que tingui bessonada només cobrarà les 50 pessetes. Quines dones podien rebre el subsidi? Les que estaven afiliades al règim obligatori de retir obrer. I si no hi estaven afiliades com era el cas

Menjador de l'escola parroquial del Port, 1945.
Foto Anton Margarit, *Pvre, Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina* (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc)





La proximitat de l'escorxadó al districte va fer que algunes dones hi treballassin fent de mocaderes, especialitat que havien desenvolupat al llarg dels segles tant a les cases particulars com, posteriorment als escorxadors.
Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc

Mercè Burés Fàbregas i altres venedores al passeig del Born. "M'agradava molt anar a vendre amb la meua mare. Al vespre els homes carregaven el carro amb les verdures i el portaven al Born, al passeig que hi ha enfront del Parc de la Ciutadella. Eren parcel·les que pertanyien als diferents sindicats de pagesos de la rodalia de Barcelona, el nostre era el de Sants. La mare i jo agafàvem el tramvia 52, al final del carrer de la Constitució del barri de la Bordeta a dos quarts de cinc del matí. Abans de marxar de casa la mare feia un bon pot de cafè i el colava amb un colador de roba. Ens venia a buscar el vigilant. Amb el bastó anava picant abans d'arribar (sembla que encara el senti), i ens deia: "Vinga, vinga que és tard, que el tramvia no espera ningú". I ens acompanyava fins a la parada, perquè tot aquell entorn era molt solitari.

Arxiu Mercè Burés Fàbregas





Treballadores de la fàbrica ELBE, 1967. Una d'elles és Neus Badia, nascuda el 1945. Va començar a treballar als 14 anys, primer en una empresa de mocadors i després en un laboratori de massatges. El 1961 entrà a ELBE on tots els homes eren encarregats. L'any 1969 *"dejo de trabajar para casarme pues había una prima de 30.000 pesetas y a las casadas se les hacía la vida un poco imposible"*. Ja casada, ajuda la seva mare a grapar caixes de cartró a casa i, l'any 1973, el marit es queda sense feina i ella treballa fent neteja al Col·legi Alemany, a Esplugues, on posteriorment va ser l'encarregada del manteniment i de la neteja. *Arxiu Neus Badia*

de moltes persones treballadores, per negativa patronal? El text, amb una ingenuïtat perversa recomanava que *"por eso, cuando va a dar a luz, o después, puede acercarse al patrono y decirle: -Si usted no me afilia, me priva usted de 50 pesetas, que es como si me las quitara. Yo espero que*

no quiera usted hacerme este daño".

Seguint amb aquest to que avui ens sembla, per dir-ho d'alguna manera, surrealista i que ens perdonin els surrealistes que tant admirem, el text puntualitzava qui els concedia i per què: *"Este subsidio, subvención, premio, o como quiera llamársele... este beneficio se lo costean los españoles, no los rusos, ni los franceses ni los chinos... El Estado español les da este subsidio porque las madres, al dar a luz, dan a España hijos que la*

defienden y brazos que la enriquecen...". La maternitat, doncs, era obligatòria, era un deure de les dones, no per desig de ser mares res més lluny, sinó per obligació de parir persones que l'estat preveia com a futura mà d'obra i carn de canó.

Encara volem comentar un paràgraf més d'El Subsidio de Maternidad, publicat, com hem dit abans el 1923, que fixava una condició imprescindible per poder accedir a les 50 pessetes de l'ajut: *"Abstenerse de todo trabajo durante dos semanas"* però, puntualitzava: *"Que el octavo o el décimo día, si se siente ya fuerte, no pueda llevar la comida a su marido, ni lavar los pañales del hijo, ni distraerse racimando una hora en la viña u otra ocupación por el estilo? No, no es eso lo que quiso decir el legislador"*. Faltaria més, afegiríem, no sea caso que se tomen el texto legal al pie de la letra

Luisa Burguillos Alba i una companya a l'empresa Celograf, 1964.
Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc. Donació Luisa Burguillos Alba



y se vayan ahora a negar a lavar los pañales del

niño y a llevarle la comida al marido. Malgrat la llunyania en el temps, el criteri que travessa el text, la no consideració del treball domèstic com a treball, encara avui en dia perviu.

Aquest *Seguro de Maternidad*, va començar a aplicar-se amb grans dificultats a finals dels anys vint i la legislació laboral de la Segona República el va recollir en la seva normativa.

Durant els anys republicans l'activitat remunerada de les dones continuà veient-se amb certa prevenció. El dret al treball s'assignava als homes, les dones havien de conformar-se amb la subsidiarietat, és a dir, que el dret prioritari

era per a ells, i el treball femení era complementari del de la figura masculina del grup familiar, argument que va justificar, des dels inicis de la revolució industrial, la diferència salarial que si a mitjans del segle XIX Ildefons Cerdà en el seu estudi sobre les condicions de vida de la classe obrera de Barcelona, xifrava en el 50%, durant els anys republicans i malgrat la regularització de 1931, que establia igualtat salarial i les col·lectivitzacions durant la Guerra Civil, la diferència de jornals entre homes i dones es va mantenir, amb una lleugera tendència a la baixa.

La Guerra Civil va afectar les condicions de vida de la població i les organitzacions de

dones van intentar respondre a les seves necessitats. Es van crear, ja ho hem vist guarderies i d'altres serveis, com ara menjadors, per facilitar la vida quotidiana i també van desenvolupar nombroses iniciatives en el camp de la formació professional de la dona. Amb la responsabilitat de mantenir la supervivència de la societat civil moltes de les restriccions que s'imposaven a la mobilitat de les dones si no van desaparèixer si que es van apaivagar.

De quan els discursos van per una banda i la realitat per una altra

La fi de la Guerra Civil, com la fi d'altres guerres, va suposar la crida al retorn de les dones a la llar. *El Fuero del Trabajo* de 1938, aprovat per Franco a Burgos, prometia o amenaçava de "liberar a la mujer casada del trabajo y de la fábrica

y la ha devuelto al hogar donde es la reina". La família era, segons el *Fuero de los Españoles* de 1945, una institució "natural" (?) i declarava la

indissolubilitat matrimonial. I a *la reina del hogar* se la destinava a "*la producción de ciudadanos que más adelante serán consumidores, soldados y*

defensores de la patria". La dona tenia, una altra volta, una obligació amb l'estat, parir criatures. Amb aquesta lògica, si parir era una obligació l'avortament va ser considerat un crim contra l'estat, segons la llei de 1941. Es van establir premis de natalitat, esbombats per tots els mitjans de comunicació del moment. Els premis però, s'atorgaven el dia del *padre*, que com totes sabem és i era el dia 19 de març.

Malgrat els premis a la natalitat i els incentius a deixar la feina en cas de matrimoni, i la prohibició de contractar dones casades en alguns sectors, la realitat, segons ha estudiat Cristina Borderias va ser tota una altra, just la contrària, ja que va ser durant les dues primeres dècades del franquisme quan més dones s'incorporaren al treball remunerat.

Les prohibicions quant al treball de les dones no podien ser del tot taxatives ja que es podien paralitzar sectors sencers de producció, com ara el tèxtil. La lasitud en alguns sectors posà en evidència que el discurs oficial anava per una banda i la realitat per una altra.

Les condicions de subsistència durant els primers anys del franquisme van ser difícils per a amplis sectors de la població. El nivell dels jornals van descendir de manera considerable respecte a l'etapa republicana i no es van recuperar fins dècades posteriors. Per a molts col·lectius es feia imprescindible el treball de totes les persones del grup familiar. En fàbriques, tallers, botigues, mercats, comerços o en treballs submergits el treball de les dones continuà sent imprescindible, malgrat els discursos oficials i les restriccions al treball remunerat de les dones casades.

Neus Badia, va començar a treballar a la fàbrica

Mila Mullerachs, despatxant a la granja familiar, cap al 1960. Arxiu Adelina Grases



Elbe, l'any 1961, quan la política econòmica va fer un gir, a partir del *Plan de Estabilización* de 1959 i s'introduïen canvis en la normativa sobre treball femení. Malgrat tot, "*todos los encargados eran hombres*" i "*dejé de trabajar en 1969 para casarme pues había una prima de 30.000 pesetas y a las casadas se les hacía la*

vida un poco imposible". Un cop casada ajudava la seva mare a grapar caixes de cartró a casa i l'any 1973, quan el seu marit es va quedar sense feina, ella va anar a treballar al Col·legi

Alemanya, fent neteja, i arribarà a ser l'encarregada de manteniment.

Marit versus treball remunerat

Malgrat les reformes introduïdes pel que fa al treball de les dones casades, una clàusula limitava la seva capacitat decisòria i la traslladava al marit. La llei establí que si la dona casada volia treballar li calia l'autorització marital: "*el matri-*

Dones atenant una parada davant el cinema Liceu, 1967. Històricament, les dones han estat majoritàries en el sector de la producció i de la transformació dels aliments i també en la venda.
Foto Manuel Melian Solsona, Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc



monio", proclamava el Código Civil de 1958, "exige una potestad de dirección que la naturale-

za, la religión y la historia atribuyen al marido". I continuava repetint: "Sigue siendo norma programática del estado Español, el libertar a la mujer

casada del trabajo del taller y de la fábrica...". El dret al treball per a les dones, continuava sent prerrogativa dels homes. I les que no tenien marit? Doncs, en la majoria de casos, a més a més, tampoc tenien feina. Victòria Pitarch ens ho explica: "Buscava feina i en una entrevista, quan ja gairebé l'havia aconseguit, en saber que era separada, me la van denegar." De res li va

servir el document del capellà de la parròquia certificant la conducta impropedent del marit.

Les restriccions per a les dones casades també van ser presents en l'empresa més important creada durant el franquisme al districte, la SEAT, Sociedad Española de Automóviles de Turismo, S.A., sorgida l'any 1950 de la mà de l'INI. El reglament de l'empresa feia menció específica per a les dones, a partir de l'any 1976, on apareix "la mujer casada para ingresar en la empresa deberá presentar, además de los documentos solicitados de ordinario, una "autorización del marido

para contratar sus servicios laborales". Era, repetim-ho l'any 1976. L'accés de les dones a SEAT,

Muntatge en cadena de la fàbrica SEAT al polígon de la Zona Franca. En el reglament de l'empresa, creada el 1950, no es fa menció de les dones fins al 1976 per especificar que "la mujer casada para ingresar en la empresa deberá presentar, además de los documentos solicitados de ordinario, una autorización del marido para contratar sus servicios laborales". Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc)





Ocupació dels carrers
per reivindicar millors
condicions laborals.
*Foto Lluís Salom, Arxiu
de la FAVB*



va ser relativament tardana ja que en els primers anys de l'empresa, els presidents, els directors generals, els caps de fàbrica i de producció procedien en la seva majoria de l'exèrcit i els directius, eren comandaments militars que havien participat en la Guerra Civil en el bàndol franquista. Anys a venir, quan van desaparèixer les normatives restrictives per a les dones casades Victòria Pitarch aconseguí trobar feina als laboratoris Lacer, a la Sagrada Família, i topà amb la desigualtat de jornals entre homes i dones: "fèiem la mateixa feina i cobràvem molt menys. Vaig

Treballadores i treballadors de la *España Industrial*, 1954. "He tingut treball remunerat des dels 14 anys fins als 52, a la *España Industrial*, a molts pocs metres de casa meua. Després l'empresa es va traslladar a Mollet on vaig treballar-hi 9 anys més. El meu ofici era de sargidora de tapisseria. Després, l'empresa va anar malament i vam estar 9 mesos fent guàrdia perquè no s'empor-

tessin la maquinària els amos i ens poguessin indemnitzar. Durant aquell temps hi va haver molta moguda: manifestacions a magistratura, governació... La feina remunerada va ser un mitjà de vida agradable, no em vaig sentir alliberada en començar a treballar ja que tenia moltes ganes de jugar però després, va ser un mitjà que em va possibilitar moltes relacions." *Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc*



Treballadores i treballadors de l'Hospital de Bellvitge, una d'elles, Assumpta Albà. Assistent social i resident al districte des de l'any 1969. Quan va estudiar, només hi havia dues escoles a la ciutat, una lligada a l'església, l'altra a Falange. *Arxiu Assumpta Albà*

formar part del Comitè d'Empresa i vam fer una aturada per reivindicar la igualtat salarial". Les mobilitzacions per aconseguir la igualtat salarial han estat una constant els darrers anys. Encara hores d'ara, la desigualtat se situa al voltant del 30%.

Espais de trobada

Tot i que els espais de treball remunerat no eren espais pertinents per a dones, segons el discurs oficial, molts d'ells van ser ocupats per dones i es van convertir en espais de relació, de trobada, d'intercanvi de coneixements, d'informació.... "La feina remunerada va ser un mitjà de vida agradable per a mi, —explica una treballadora de la *España Industrial*— no em vaig sentir alliberada en començar a treballar ja que tenia moltes ganes de jugar, però es va convertir en un mitjà de molta relació per a mi" afirmació que d'altres dones més joves corroboren, com ara, Olga Aguirre: "Vaig néixer a Barcelona al barri de Santa Caterina, el 1952. Estudiava a l'escola de Pere Vila, després vaig

Residents i encarregada de la residència d'avis Sant Medir, passatge Toledo, 10, l'any 1982. Gairebé totes les residents havien estat treballadores de la *España Industrial* i molt sovint comentaven les condicions laborals: les jornades llarguissimes, la calor que les obligava a anar mig nues, la duresa dels capatassos..., però aquella feina, arribada l'edat, a totes els havia permès d'accedir a cobrar una modesta pensió que, tot i ser molt modesta, era suficient per pagar l'estada a la residència.

Arxiu Anna-Maria Vila

estudiar secretariat i la primera feina d'administrativa va ser en una empresa de transport" escriu Olga Aguirre Giménez. "Al cap d'un parell d'anys vaig començar a treballar com a mecanògrafa al Corte Inglés, poc després em van anomenar secretària del cap de personal, però a partir d'unes reivindicacions dels treballadors i les treballadores en què vaig participar em varen fer fora. Posteriorment vaig entrar a treballar a l'escola Barrufet, on encara treballo. El treball remunerat sempre ha format part de la meua vida, no he considerat mai una altra manera de subsistència, i m'ha permès tenir independència, relacionar-me amb gent, conèixer uns altres pensaments diferents als que havia rebut a través de la família, conèixer formes de

lluïta, tant sindicals com de partits i d'associacionisme ciutadà".





Paqui Jiménez Ruiz amb una companya al menjador de l'escola on treballaven, l'any 1991. Abans havia treballat a Harry Walker però va ser acomiadada per participar en les mobilitzacions reivindicatives per aconseguir millors condicions laborals.

Arxiu Paqui Jiménez Ruiz

Grup d'alumnes de l'escola de Persones Adultes de Ciutat Badia amb la seva professora de llengua catalana, Anna-Maria Vila (la primera de la dreta), de visita cultural al Poble Espanyol de Montjuïc, curs 1985-86. Després, van anar a dinar a un restaurant modest. A l'escola eren quinze o vint i la majoria haurien participat en la visita amb molt de gust, però les obligacions familiars no els ho permetien. En algun cas les "obligacions" eren, simplement, la no benevolència del marit.

Arxiu Anna-Maria Vila



Venedora i compradora al
carrer de l'Energia, 1993.
Foto Miquel Velázquez,
*Arxiu Municipal del Districte
de Sants-Montjuïc*





Espai Polític **Un Projecte de Ciutat**



Festa major al carrer
de Querol, 1950.
*Centre de Documentació
Històrica Font de la Guatlla
(Arxiu Municipal del
Districte de Sants-Montjuïc).
Donació Teresa Renau*

Espai polític. Un projecte de ciutat

Les dones pels seus rols d'agent reproductiu, productiu i de gestió comunitària —tres activitats absolutament interrelacionades— han estat protagonistes en la història més immediata de Sants-Montjuïc i han contribuït a fer de l'espai urbà una ciutat més habitable, un espai per a la relació.

Les seves pràctiques col·lectives i la capacitat de mobilització han produït realitzacions concretes: guarderies, semàfors, parcs, escoles de persones adultes, ambulatoris, conservació i reutilització del patrimoni arquitectònic, creació d'espais propis, conservació de la memòria

històrica i un llarguíssim etcètera.

Mitjançant el desenvolupament d'experiències individuals i col·lectives han construït ciutat, han fet política i han posat al descobert conflictes de gènere. Amb la seva participació en moviments socials, en l'ocupació dels espais públics, han qüestionat el rol que les adscribia a un espai concret i que havia de ser l'únic: el domèstic.

Els moviments urbans, amb una clara presència femenina han reubicat els poders públics i el projecte de ciutat en un escenari polític, tot reclamant el dret a la ciutat.



Festa major al carrer
Premià, anys cinquanta.
Mitjançant el desenvolupa-
ment d'experiències
individuals i col·lectives
s'ha construït ciutat,
s'ha fet política.

Foto M. Soler, Arxiu
Municipal del Districte de
Sants-Montjuïc



El dret a la ciutat

El mes de maig de 1976 se celebraven al Paraninf de la Universitat de Barcelona les Jornades Catalanes de la Dona, que van aplegar unes 2.000 dones.

En aquelles sessions, una de les comunicacions va estar dedicada a la participació de la dona a la vida ciutadana i es deia: "Les condicions de vida en els barris afecten, particularment, la dona per ésser la que viu més temps en el barri... i és en conseqüència la que pateix els seus problemes".

A les conclusions, les vocalies de dones, creades a molts barris de la ciutat, plantejaven com a reivindicacions fonamentals les següents:

"-Creació de serveis col·lectius i gratuïts (com

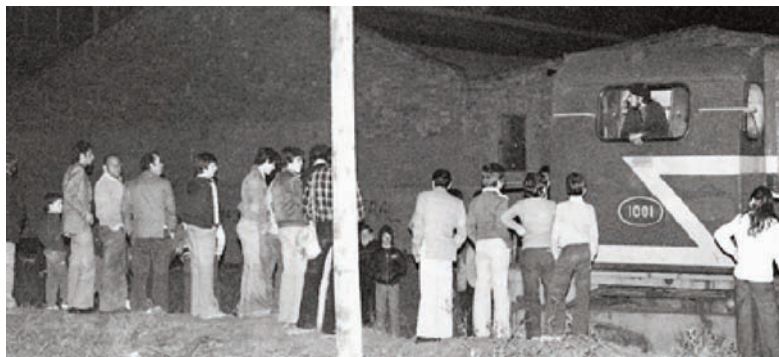
ara guarderies, bugaderies, menjadors públics, etc.) que permetin que la dona treballi fora de casa, perquè, d'aquesta manera, pugui anar aconseguint la seva independència econòmica per un costat i la seva realització professional per un altre".

"-Participació de la dona en la vida ciutadana, posant al seu abast tots els mitjans perquè s'hi incorpori, al mateix temps que es donin possibilitats d'ocupar llocs de responsabilitat a dones capacitades, injustament marginades per la seva condició de dones."

El dret a la ciutat, des del nostre districte, s'ha concentrat en la reivindicació d'habitatges, serveis, millora de la xarxa de transport públic, centres de planificació i dret a ocupar la ciutat des d'un cos de dona.

Festa major al carrer
d'Amposta, 1950. Els carrers
de la ciutat han estat espais
de relació i, per tant, espais
d'actuació política.

Foto Juan Navarro,
Centre de Documentació
Històrica Font de la Guatlla
(Arxiu Municipal del Districte
de Sants-Montjuïc).
Donació Neus Badia



Mobilització contra el pas del tren pels barris de la Gran Via al Port, 1977. Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc)

“La asamblea se realizó sobre la vía en el cruce de la calle Fundación. El tren paró delante de la asamblea. Apareció la policía. El primer día no pasó nada. El segundo día la policía cargó contra los vecinos propinando a algunos de ellos una soberbia paliza”.

Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc)

Habitatge

La manca d'habitatges durant el franquisme, va ser un dels problemes bàsics en tota la ciutat de Barcelona i molt especialment en alguns barris d'aquest districte.

La satisfacció d'algunes de les necessitats bàsiques de la reproducció de les persones humanes, com són l'habitatge i els serveis urbans més elementals, va generar conflictes davant la incapacitat de l'estat per donar respostes a les demandes d'una part de la població.

Un dels primers conflictes de postguerra relacionats amb el tema de l'habitatge va ser l'any 1942 quan les veïnes i els veïns de les Cases Barates van fer vaga de lloguers deixant-los de pagar. El grup de Cases Barates Eduardo Aunós, conegut popularment com Cases Barates de Can Tunis, havia estat construït el 1929, en terrenys cedits al *Patronato de la Habitación*. Aquestes cases de planta baixa, va ser una de les intervencions públiques durant la dictadura de Primo de Rivera per resoldre el problema de manca d'habitatges i van ser ocupades, majorment per gent procedent de la província d'Almeria, que treballaren a les obres de construcció del metro o de remodelació de la muntanya de Montjuïc.

La vaga es va produir davant la fallida en l'estat de comptes del *Patronato de la Habitación* i la seva dissolució per part de l'Ajuntament de Barcelona que, el 1945 creà l'*Instituto Municipal de la Vivienda*. Els veïns i les veïnes, apel·laven a una de les clàusules del contracte de 1929, que establia que després d'un cert temps, els titulars dels habitatges no pagarien res.

A partir de la dècada dels anys cinquanta el corrent migratori cap a Barcelona no va tenir aturador. El diari *Tele/expres*, del 27 d'abril de 1965 explicava que cada setmana arribaven a Barcelona unes 200 famílies, la major part de

les quals s'establia en el districte de Sants Montjuïc, en aquell moment, districtes II i VII.

La incapacitat de les institucions per donar resposta a les necessitats d'habitatge per a les persones emigrades, va suposar l'aparició de grans nuclis de barraques, amb unes condicions de vida infrahumanes. A les barraques de la muntanya de Montjuïc, hi vivien unes 60.000 persones sense cap servei.

D'altra banda, moltes de les persones emigrades, s'instal·laven en cases de familiars, amics o, simplement, com a rellogades. L'ocupació dels habitatges arribà a límits que també podem qualificar d'infrahumans. En les Cases Barates de Can Tunis, i en molts altres barris del districte, arribaren a viure-hi fins a 3 famílies en superfícies que, sovint, no arribaven als 40 metres quadrats.

Les autoritats municipals, davant els gravíssims problemes de l'habitatge van optar, majorment, per desinhibir-se d'aquesta qüestió i deixar la resolució del conflicte a la iniciativa privada, tant de les persones, com de les constructors. Les escadusseres actuacions institucionals van tendir a construir alguns polígons residencials, com ara Can Clos –per acollir alguns barraquistes de la Diagonal davant la celebració del Congrés Eucarístic– i el Polvorí. Tots ells, habitatges de reduïdes dimensions, aïllats, sense serveis i que van acabar convertint-se en guetos.

La desinhibició de les autoritats municipals queda explícita en les manifestacions que el president de la Junta Municipal del Districte, senyor Ildefonso Miró Segret, va fer al diari *Teleexpres*, el 2 de gener de 1965, en el seu ampli i encatificat despatx presidit per un quadre titulat *El triunfo de la técnica* on apareixien dones nues i rodes dentades, contestava a les preguntes del periodista: “-Ya le he dicho que el problema del barraquismo no es de mi competen-



Reivindicació d'un ambulatori a la Zona Franca, 1984. La millora de la sanitat i també de l'escola pública va aglutinar moltes dones davant la incapacitat de l'estat per satisfer algunes de les necessitats bàsiques de la població.

Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc)



Guarderia Bellmunt, del Polvorí, 1984. Escoles i guarderies es van convertir en el punt de trobada de moltes dones, en un punt de sociabilitat i d'inserció en l'entorn.

Centre de Documentació Històrica Montjuïc-la Marina (Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc)

Members de la corporació municipal amb l'alcalde Viola, a la basílica de la Mercè, 1976.

Foto Pérez de Rozas, Arxiu Fotogràfic-Arxiu Històric de la Ciutat



cia, aunque esté en mi demarcación”.

Paral·lelament, en la premsa de l'època apareixien anuncis d'aquest estil: “Vd. que puede ofrecer a los suyos este espléndido hogar, cómodo y feliz, en el que han de transcurrir sus mejores momentos y que confirmará su prestigio social y

profesional”. L'habitatge com a signe de prestigi social i professional continuava sent per a certes classes socials el *teatro* de que ens parlava Trini Simó.

El problema de buscar alternatives constructives per als sectors amb menys recursos econòmics semblava interessar poc la majoria dels arquitectes de l'època si ens atenem a algunes de les publicacions professionals, que s'entestaven a mostrar unes cases “fabulosas” inacessibles però, a la gran majoria de la població.

Amb tot, hi va haver excepcions notables. La revista *Construcción* publicava un article titulat “Barcelona como ciudad capitalista”, on es deia: “está claro que la única solución racional del pro-

blema [de l'habitatge i de l'especulació] a la que debería tender toda política social es la apropiación social del suelo urbano y de la propiedad

*“Charco no, piscina sí”
reivindicaven les veïnes
i els veïns del parc de
Can Sabaté, el 1984.*

*Centre de Documentació
Històrica Montjuïc-la
Marina (Arxiu Municipal del
Districte de Sants-Montjuïc)*

inmobiliaria”. L'article anava sense data i també sense signatura, per tal d'evitar represàlies individuals.

Les barraques però, a Montjuïc i a Can Tunis, continuaren uns quants anys. La idea de ciutat zonificada que localitzava els polígons industrials en una banda i a l'altra els residencials, desplaçà els habitants de les barraques cap als barris construïts de bell nou, com ara la Mina. De la muntanya desapareixeren les barraques. De Can Tunis també, i s'hi va construir un nou barri amb una tipologia de casa que volia ser respectuosa amb els costums i usos de la gent que les havia d'habitar però l'entorn contribuï poderosament que acabés sent el gueto que avui dia és, absolutament enclaustrat, encerclat, d'una banda, pel mur de la zona portuària, de l'altra, pel Cinturó del Litoral. L'espai no determina però, certament condiona.

En el districte, nous habitatges s'han anat construint tant per iniciativa privada com pública.

Les dones del districte, en un seminari fet fa poc temps, posaven de manifest la necessitat de garantir el dret a l'habitatge de totes les persones, dret reconegut fins i tot en la Constitució actual. D'altra banda, també es va remarcar la conveniència que l'habitatge, si més no el construït per iniciativa pública, havia de tenir en compte la diversitat d'opcions en dimensions, compartimentació i distribució de l'espai domèstic.

A la ciutat de Barcelona, tant l'oferta pública com privada d'habitatge, ofereix uns pisos pensats per a la família nuclear estàndar, és a dir: pare, mare i criatures. Actualment però, i per al conjunt de la ciutat, el 40% dels habitatges estan ocupats per famílies nuclears no estàndars, ja siguin monomarentals o monoparentals, persones soles o col·lectius diversos. Caldria doncs, tal com deien les dones participants al seminari esmentat, adequar els habitatges als diferents tipus de persones o col·lectius que hi ha i també, fer habitatges flexibles, que garantissin la



*“Macho te has pasao.
Te pedimos zona verde
y nos llevas al juzgado”
denota els mètodes poc
dialogants d'algunes instàn-
cies públiques o privades.
Fotografia publicada a Así
se transforma un barrio.
Basilio González Muñoz.
Barcelona. Ajuntament
de Barcelona, 1991*



seva adequació a les necessitats de cada moment del cicle vital.

Mobilitat

La insuficiència o la inadequació de la xarxa del transport públic era i és un element de discriminació. La mobilitat condiona l'accés al mercat de treball, a la inserció social de les persones i a fer les activitats relacionades amb el treball domèstic i l'atenció a les persones del col·lectiu familiar.

Les distàncies entre espai de treball remunerat i l'espai de treball domèstic, progressivament es van anar incrementant, al llarg del segle XX. Amb la construcció dels polígons residencials o industrials, l'increment de les distàncies no va suposar automàticament un increment del transport públic sí, en canvi, un increment del temps i de les despeses dedicades al desplaçament.

L'any 1951 va tenir lloc l'anomenada vaga de tramvies. Els tramvies no van parar però sí que els usuaris els van fer el boicot, davant l'increment del preu del bitllet que afectava el ja baix nivell de vida de la majoria de població. A les manifestacions, la presència de dones va ser una constant i així quedà recollit en la premsa del moment. Era la primera gran mobilització popular després de l'acabament de la Guerra Civil.

La inadequació del transport públic a les necessitats de les persones s'agreujava a mesura que les fàbriques sortien dels barris i s'instal·laven en els polígons. El desembre de 1964, apareixia aquest titular del diari *Tele/express*: "*Largas colas en el transporte público*". Un any després, el 1965, els tècnics municipals davant el col·lapse circulatori manifestaven: "*Si no tomamos medidas extremas, terminaremos sin poder*



"1 tanc = 4 piscines", Rua de Sants, 1985.
El carrer sovint ha estat l'espai des del qual els moviments urbans, amb clara presència femenina, han reubicat els poders públics i el projecte de ciutat en un escenari polític.
Arxiu del Centre Social de Sants

"Sants amb Saragossa. Bases fora". Cadena humana contra la base militar de Saragossa. El projecte polític de ciutat s'insereix en projectes globals.
Arxiu Olga Aguirre

Pintada d'una pancarta per la pau, de 100 metres, a la Rambla de Canaletes, conjuntament amb Nacions Unides, 1987.
Arxiu Col·lectiu d'Artistes de Sants



“Volem + Bus 91”. El bus 91, conegut popularment com la *Moñus*, era l’únic que uneix el barri de la Bordeta amb el centre de la ciutat.

La Bordeta és una zona amb un alt percentatge de població gran i l’Ajuntament va decidir que no era rendible i el van voler anul·lar, l’any 1993.

Arxiu Olga Aguirre

Els veïns i les veïnes (moltes) es van mobilitzar i van crear una comissió per exigir el manteniment de la línia 91. Finalment, ho van aconseguir i avui dia funciona regularment.

Arxiu Olga Aguirre

movemos”. I proposaven de crear més xarxa de tramvies i de crear estacions de correspondència entre metros i tramvies. Paral·lelament, la fàbrica de cotxes SEAT havia incrementat la seva producció anual en un 57% més que el 1963, concretament 76.500 unitats, es construïa l’aparcament soterrat a la plaça de Catalunya, el 1965, i aquest mateix any s’aprovaven els projectes de l’autopista Montgat-Mataró i Meridiana-Mollet, mesures que no tenien altra finalitat que potenciar la mobilitat de la població en transport privat. En canvi i pel que fa al transport públic, el mes de gener de 1965 s’anuncia la desaparició de la línia de tramvia 23.

VOLEM + BUS 91. El bus 91 era l’únic que unia i uneix el barri de la Bordeta amb el centre de la ciutat. Conegut popularment com la *Moñus*, perquè feia el mateix recorregut. El 91 deixava sense servei públic la Bordeta, una zona del districte on hi viuen, majorment persones grans.

L’Ajuntament va decidir que no era rendible i amenaçà de treure’l. Immediatament, veïnes (moltes) i veïns es van mobilitzar i van crear una comissió que aconseguí, finalment, recuperar la línia per al barri.

METRO SÍ, INCINERADORA NO, consigna d’una de les pancartes de la manifestació que va recórrer la Zona Franca l’any 1995, que sintetitzava tota una experiència, la de viure en un barri concret, en un suburbi. Perquè la qüestió de les escombraries no era nova. Feia anys, alguns anys, que a la Zona Franca, concretament sobre el barri de Can Clos hi havia l’abocador d’escombraries de Barcelona. L’oposició de les veïnes i dels veïns per anul·lar-lo no va ser escoltada fins que la muntanya de merda va caure avall i va colgar part del barri de Can Clos. Recentment, quan l’Ajuntament pretenia instal·lar una incineradora a Barcelona, novament es parlava de la Zona Franca. Per què una incineradora a la Zona Franca i no el metro? Feia anys que es reivindicava el metro, ja que milloraria les condicions de mobilitat de la població, la qualitat de vida de les persones que hi habiten i, per tant, directíssimament, alleugeriria les condicions de marginalitat de molts dels barris de la zona. Marginalitat, d’altra banda,





“Metro sí, incineradora no”, manifestació a la Gran Via, 1995. Feia anys que es reivindicava el metro per a la Zona Franca, ja que milloraria les condicions de mobilitat de la població, la qualitat de vida i alleugeriria les condicions de marginalitat d’alguns barris de la zona.

El fet de disposar d’una xarxa adequada de transport públic condiciona no solament l’accés al món laboral, sinó també el dret a l’ús dels béns de la ciutat.

Arxiu de la Federació d’Associacions de Veïns de Barcelona

que afectava i afecta la majoria de la població del barri però molt directament les dones ja que els suburbis, tal com diu Joos Droogleevers, “són móns de do-nes, per a dones i contra les dones”. Moltes dones dels suburbis feien i fan una doble jornada, la remunerada i la que es fa “per amor” (?), que implica una multiplicitat de trajectes diaris —compres, escoles, ambulatoris, treball remunerat,...—. La manca de transport públic, la durada del trajecte, la freqüència i l’accessibilitat, tenen una incidència immediata sobre la capacitat de mobilitat de les dones, que repercuteix, tal com ja hem dit, sobre les condicions en què es treballa i la capacitat d’accés al món laboral i com gaudir dels béns i serveis de la ciutat. El desig era tenir un barri amb qualitat de vida i de serveis, interconnectat amb Barcelona, i no ser el wàter, la claveguera, —per dir alguna cosa— allò que no s’ensenya de la ciutat.

Els hagués agradat aparèixer a les guies turístiques, i també a les fantàstiques campanyes que diversos organismes feien aquí, allà i acullà, per vendre la imatge de la ciutat i no solament aparèixer en els primers llocs dels rànquings dels barris de Barcelona amb més contaminació, perillositat —recordem els diversos incendis d’instal·lacions de combustibles— i amb greus problemes de mobilitat per la manca de transport públic que afecten, no solament a les persones que hi viuen, sinó també les que diàriament es desplacen des de tota l’Àrea Metropolitana per anar-hi a treballar.

“Metro sí, incineradora no” era la síntesi d’una experiència quotidiana. La incineradora, fins ara, no s’ha construït i el metro està en projecte. La percepció de marginalitat que es desprèn de l’experiència quotidiana de viure a la Zona Franca, no és comuna a d’altres barris del districte. De Sants, per exemple, Adelina Escandell explica les seves raons: “Vaig venir a viure a

Pancartes al primer cinturó de Sants, 1992.

La contaminació acústica afecta directament la qualitat de vida.

Foto Ramon Gómez,
Arxiu de la Federació
d’Associacions de Veïns
de Barcelona



Sants quan vaig tenir el primer fill, perquè vivia fora de Barcelona i era difícil compaginar la feina, la criatura, els meus estudis... tenint tant lluny el treball de la l’habitatge. Com que no volia canviar de lloc de treball, vaig canviar de casa. Per a mi, el barri era un lloc molt agradable: tenia vida col·lectiva, transport, serveis... (cal tenir present que jo havia viscut en un dels barris perifèrics on no arribava el metro, i després vaig anar a viure al Vallès, en un nucli de cases, que no era ni poble. Tenia tots els serveis a la vora. El pis el vaig buscar a cinc minuts de la feina i de l’escola bressol on volia portar el nen... Sentia que el barri formava part de Barcelona, tot i que sense sortir-ne tenia tot el que necessitava. Sempre m’he sentit que formava part de Barcelona, especialment per tota l’oferta cultural”.

En la mateixa línia s’explica Olga Aguirre: “El barri [Sants] ens agrada, els serveis són a prop, hi ha dos mercats a prop de casa, tenim metro i autobusos, escoles i fins i tot encara hi queden alguns cinemes”.

Campanya de l'aigua.
Manifestació el dia 23
d'abril de 1994. Veïnes i
veïns s'organitzaren per
protestar contra els impos-
tos que es cobren en el
rebut de l'aigua. *Arxiu Olga
Aguirre*

L'existència d'escoles, espais de treball remun-
nerat, existència d'habitatges a preu assequible,
mercats, serveis, i oferta cultural en un mateix
barri, facilita les diverses activitats que compor-
ta la vida quotidiana.

Dret a viure la ciutat des d'un cos de dona

Des de fa anys, les dones hem posat al desco-
bert que allò que es consideren temes d'ordre
personal o íntim, també eren qüestions políti-
ques. La consigna i alhora síntesi d'un cos de
pensament polític, circulava arreu: *lo personal es
político*.

"Feminista absuelta de supuestas injurias al

Papa" deien els titulars d'alguns diaris, el diven-
dres 25 de març de 1983. La feminista acusada
de fer pintades contra el Papa, era Maria Pilar
Uriel, del Casal de Dones de Sants, a qui veiem
somrient a la sortida dels jutjats fent aquestes
declaracions *"Yo no hice las pintadas, sólo recogí
un spray que había en el suelo..., pero quiero
declarar que me identifico con el contenido de las*

mismas". Quin era el contingut de les pintades?
Doncs, per exemple: *"Si el Papa tuviera que
abortar, el aborto sería legal"*, que va aparèixer a
diverses parets del barri o bé la que veiem en
la fotografia adjunta: *"Si el Papa quedara preña-
do el aborto sería sagrado"*. La nota de premsa
feia una crònica del judici, continuem amb ella :

*"-María Pilar, ¿tú eres del grupo de mujeres del
Casal de la Dona de Sants que acordaron en una
asamblea realizar todo tipo de manifestaciones
respecto a la visita del Papa...? -preguntó la
abogada Mercè Molina.*

-Sí -repuso la acusada.

*-¿Es cierto que el grupo de mujeres del Casal
de la Dona asumis...? -comenzó otra pregunta*



Maria Pilar Uriel, a la
sortida dels jutjats, acusada
de "injurias" al Papa.
*Noticiero Universal,
març del 1983*



Una de les consignes
davant la visita del Papa
a Barcelona, el 1982, per
la seva ingerència sobre la
capacitat de decisió de les
dones. *Arxiu Assumpta Albà*



Acció per reivindicar un centre de planificació al barri, anys vuitanta.
Arxiu Assumpta Albà

la abogada.

-¡Oiga, abogada, límitese al hecho! -interrumpió

el juez.

...hubo toda una serie de acciones por parte de feministas, partidos políticos...- continuaba la abogada.

-¡Basta, basta! -exclamó el juez.

-¡Oooohhh! ¿Dónde está la libertad de expresión?" exclamaron en voz alta unas cuarenta voces feministas, todas ellas miembros del Casal de la Dona

de Sants."

La fiscal sol·licità l'absolució per falta de proves i, les dones del Casal de Sants comentaven:

"Lo pasamos estupendo pintando".

L'oposició a la visita del Papa per la seva ingerència en els assumptes interns d'un Estat constitucionalment reconegut com a no confessional i, sobretot, la seva ingerència sobre la capacitat de decisió de les dones, va provocar tot un conjunt d'accions, pintades, de les quals ja hem parlat, i manifestacions de dones.

Algunes dones volien avortar, explica Assumpta Albà, que havia nascut a Vilanova i la Geltrú, el 1935 i posteriorment emigrà a Barcelona per estudiar assistent social; casada i mare d'un noi i d'una noia: "Les dones volien avortar i no tenien diners per anar a França o a Holanda. A Barcelona no hi havia manera de poder fer-ho".

El grup de dones de Sants, donaven informació sobre els avortaments a França i a Holanda. A Sants i a Barcelona hi havia algun centre però no eren massa de fiar.

La reivindicació prioritària va ser aconseguir un centre de planificació. Diverses van ser les accions, en una d'elles, de la qual s'han conservat imatges, "ens vam disfressar d'embarassades per reivindicar el centre de planificació. Donavem informació sobre anticonceptius.

Amb més o menys mitjans, amb deficients o pèssimes condicions sanitàries, altres dones, en èpoques anteriors, també havien avortat. Lola Giménez Pérez, de la qual ja hem parlat anteriorment, avortà en algunes ocasions ja que quedava embarassada fàcilment. La il·legalitat d'aquesta pràctica i el no reconeixement del dret al propi cos, suposava un risc doble, tant per la persona que practicava l'avortament com per a la dona que decidia avortar. A principi de segle XX esclatà en les pàgines de la revista *La mujer y la higiene*, un debat sobre l'avortament.

Por la justicia, és el títol de l'article publicat el dia 1 de desembre de 1905: "El alcalde de barrio del Padró, D. José Clavería, se presentó anoche en el Gobierno Civil denunciando al delegado gubernativo Sr. Ramírez que en el piso segundo, puerta primera de la casa número 33 de la calle de San Vicente, tenía noticias de que se encontraba gravemente enferma una joven, á consecuencia de un aborto provocado... logró averiguar que hará unos veinte días llegó á Barcelona procedente de Valencia, una joven llamada Asunción Pascual Ferrero, hospedándose en la habitación antes mencionada; que quince días después la joven cayó gravemente enferma, no visitándola médico alguno y sí únicamente una comadrona llamada Magdalena Garriga. Posteriormente, el médico del Dispensario de la calle de Sepúlveda Sr. Flotats, certificó que la enfermedad de la joven había sospechar fuera motivada porque le hubiera

sido facilitado un abortivo". S'ordenà que es detingués la llevadora, que havia fugit, i Asunción estava greu, "temiéndose un desenlace funesto".

El número següent de *La mujer y la higiene*, quinze dies després, treia a primera pàgina l'article *La criminalidad y el aborto*, on feia explícita la seva posició sobre l'avortament i la criminalització que s'exercia sobre les dones: "estamos convencidos que el día en que la posición social de la mujer jornalera, alcance un nivel más elevado, se remediará la miseria, y cuando se dejen el individuo y el público de prejuicios y no vean en la maternidad otra cosa que el misterio más noble, más grande y más hermoso, y toda mujer embarazada sea digna de consideración y respeto sin examinar ni fijarse en cuales fueron las causas de su estado, creemos se limitará esta causa de crimen [l'avortament] pues cesarán la miseria que obliga á venderse y el

miedo que enloquece".

Durant l'etapa republicana, es va reconèixer el dret a l'avortament lliure i gratuït, però amb el triomf de les tropes franquistes, el nou règim proclamà la *Ley de aborto* del 24 de gener de

Manifestació per reivindicar el dret al propi cos.

Arxiu Assumpta Albà



Assumpta Albà i Pilar Ripoll en una taula d'informació sobre anticonceptius. Arxiu Assumpta Albà



1941, que el considerava un crim contra l'estat, contra la integritat de la raça, i ho feia extensiu als contraceptius. La Llei franquista de l'avortament constituïa, en paraules de Mary Nash, "un ataque pormenorizado contra todos aquellos que practicaban abortos o proporcionaban los medios para practicarlos. Los abortistas recibían condenas muy severas de penas de prisión, multas o incluso suspensión del ejercicio de su profesión, como era el caso de los farmacéuticos que vendían productos abortivos. Los fabricantes o comerciantes que manufacturaban o distribuían cualquier instrumento que pudiese facilitar un aborto eran multados o

se les clausuraba el negocio".

Durant els primers anys de la democràcia, la condemna a les dones que avortaven i a les persones que els el practicaven, continuaren ocupant planes i planes de diaris i, sobretot, afectant les seves vides. El mes de gener del 1983, feia ja uns quants anys de la mort de Franco, nou judici, a Barcelona, per avortament: "Seis mujeres y cuatro hombres, de edades comprendidas entre los 22 y los 70 años, debían de

haber comparecido ayer ante la sección segunda de lo penal de la Audiencia Provincial de Barcelona para ser juzgados por un delito de aborto. Ha sido aplazado por enfermedad de una de las acusadas. La historia de este sumario se remonta a 1977, cuando Caridad Muñoz López, de 74 años de edad, fue detenida en su minúsculo piso de la calle Tallers, a raíz de una denuncia que se había presentado contra ella. Caridad Muñoz López, nació en Cartagena, en 1903 y, posteriormente se trasladó en Barcelona, donde cursó estudios de comadrona. Empezó a trabajar en la campaña de la Lucha contra la mortalidad infantil, programada por la Generalitat republicana. Después de la guerra civil trabajó en el Auxilio Social y en la Seguridad Social. Se jubiló en 1967, y desde esa época, de comadrona se convirtió en abortista. Confesó a la Guardia Civil que había practicado más de 24 abortos en los últimos años, y que percibía cantidades que oscilaban entre 3.000 y 20.000 . El sistema utilizado era el del tubo, que colocaba en la matriz de las mujeres, mediante el

cual se deslizaba el flujo. Antes del juicio falleció". Aquest no va ser l'últim cas.

LA NIT ES NOSTRA, era una de les consignes que, a partir dels anys setanta, reivindicava el dret de



Taula d'informació sobre anticonceptius on també es reivindicava el centre de planificació i el dret a l'avortament, tot desvetllant que allò que fins aquell moment era considerat d'ordre personal també era polític. Arxiu Assumpta Albà

Ocupació d'un edifici municipal al carrer de la Font Honrada del Poble-sec, per aconseguir un local de dones a Barcelona, el 21 de març de 1987.

Fotografia publicada a 20 anys de feminisme

les dones a la ciutat, especialment de nit, quan la percepció de la inseguretat s'incrementava a causa de les agressions sexuals que algunes dones havien patit.

Dels carrers, es va passar a l'espai domèstic, per posar en evidència un altre aspecte de la violència contra les dones, la practicada en la "llar". Les agressions que es produïen en la "confortabilitat" de l'espai domèstic per part de marits, amants, exmarits, parents i coneguts, en definitiva la violència d'un sexe contra l'altre, també era política. Les dones desvetllaven una de les experiències més traumàtiques que es produïa darrere les cortines d'aquella teatralitat domèstica. "La meua àvia per part de mare —escriu Àngels Robert i Colell— es va separar del marit perquè la pegava. La meua iaia es va quedar sola tirant endavant quatre criatures a principi de segle".

Les dones de Font de la Guatlla, el 1996, conscients que la violència sexual és també una pràctica cultural, escrivien cartes al rei per denunciar la violència en els mitjans de comunicació.

JA TENIM CASA. La necessitat de tenir espais propis per a les dones, va fer que s'ocupés un edifici municipal al carrer de la Font Honrada del Poble-sec. Era una casa de tres pisos amb terrat i un gran teatre. El 31 de març, la Guàrdia Urbana, amb gasos lacrimògens, dessallotjà la quarantena de dones que hi havia. Però l'Ajuntament va haver de negociar i, finalment, es va comprometre a aportar una quantitat de diners al finançament d'una casa per a dones, Ca la dona, situada actualment al carrer de Casp, 38.

Jo tenia el mateix problema que la veïna

Rosa Bofill, en una de les sessions per preparar aquest llibre deixà anar la frase: "jo tenia el mateix problema que la veïna". Un d'aquests



problemes, per a moltes de les participants, va ser la manca de guarderies públiques. La reivindicació del dret a l'educació pública i de qualitat, va fer que moltes dones tinguessin un protagonisme destacat en els moviments veïnals.

L'any 1976, la mateixa Rosa Bofill explica: "vaig participar en una tancada per aconseguir que l'Ajuntament es fes càrrec de les escoles bressol. Era l'any 76 i vaig poder participar-hi plenament perquè estava de baixa pel naixement del

Sessió de treball per preparar aquest llibre. D'esquerra a dreta: Assumpta Albà, Paqui Jiménez, Anna-Maria Vilà, Olga Aguirre, M. Josefa Martínez, Anna M. Lagarda, primavera del 2000. Arxiu Isabel Segura

meu segon fill". En ser mares, moltes dones constaten la manca de serveis públics.

Si la millora de l'educació és un tema que interessa i aglutina moltes dones, el de la millora de la sanitat pública, no ho és menys. Així, moltes veïnes i veïns dels diversos barris del districte participaran en mobilitzacions, per aconseguir centres d'assistència sanitària.

Escoles i guarderies es converteixen en el punt de trobada per a moltes dones que, a partir d'aquí prendran protagonisme en les AMPA. L'escola doncs, és un punt de sociabilitat per a les dones i d'inserció en l'entorn, dones amb militància política o sense "que ens hàviem de resignar a no dir públicament el que pensàvem per por". Explica Maria Josefa Martínez Aparicio: *"Mis primeras colaboraciones fueron con la AMPA. En las escuelas, no sólo dicíamos de temas de enseñanza y de educación, también abordábamos*

temas políticos, de ámbito local o global".

Altres espais de sociabilitat per a les dones van ser centres excursionistes, on els "telèfons a l'agenda pública estaven canviats per por a l'acció repressiva policial" i també les associacions de caràcter religiós i fins i tot la Creu Roja. La cobertura de l'església, donava legitimitat a aquelles dones que s'atrevien a transitar per espais, més enllà de l'estrictament domèstic, on les adscribia el discurs dominant.

Les fàbriques, els tallers i les oficines, també es van convertir en espais de socialització. Aquesta és l'experiència de Paqui Jiménez, treballadora de la Harry Walker, que formà part del Comité d'Empresa i que va ser acomiadada per participar en les mobilitzacions que es van fer per demanar millors condicions laborals.

Amb xarxes més o menys laxes a través de les quals es vinculen les dones del barri en moments d'accions col·lectives, immerses en xarxes més estructurades, ja siguin partits, sindi-

cats i associacions veïnals, les dones s'impliquen en tot allò que fa referència a sanitat, transport, habitatge, educació... Com a persones històricament responsables de mantenir la vida quotidianament, les dones han ocupat carrers i places des de l'època medieval fins ara. Un dels primers episodis que tenim documentat és la revolta del blat, el 1285, al qual seguiren, entre d'altres, l'avalot del peix, el 1365, el rebombori



del pa, el 1789, els aldarulls contra la crida a l'aves, el rebombori de les subsistències de 1918,... en són, tan sols alguns exemples.

Amb el pas del temps les dones reconeixen que el treball domèstic i el de la reproducció social no és una responsabilitat exclusivament femenina, activitat d'altra banda, de la que se'n beneficia la societat i el convertiran en una demanda social i política.

Aquesta demanda social i política, es fa, tal com diem, en organitzacions més o menys laxes, o en d'altres més estructurades, com ara associacions de veïns, centres socials ...

Pilar Ripoll Balagué explica la seva experiència: "El començar a viure al barri, vaig veure un cartell a l'Associació de Veïns del carrer d'Olzi-

nelles que deia Vocalia de dones, dies de reunió... i m'hi vaig quedar. Vaig participar molt activament en les activitats de la Vocalia. Quan vaig arribar-hi, hi havia molt poques dones però el grup, amb el pas del temps, es va anar fent gran i les dones de l'Ateneu llibertari van venir al nostre local i organitzàvem xerrades sobre diferents temes, videofòrums, festes, cartells de difusió de les activitats. Cartells que enganxàvem nosaltres mateixes a les tantes de la nit després de treballar i estudiar. Informàvem de llocs on es podia anar a avortar, els dissabtes al matí, amb una taula plegable i un tros de roba lila ens posàvem a la plaça de Sants a repartir materials d'informació dels anticonceptius, i per Sant Jordi parada de llibres de temes de dones, difusió al mercat de mà en mà de les activitats..."

Assumpta Albà especifica: "En el grup d'urbanisme del Centre Social de Sants erem quatre o cinc dones. Les relacions que s'establien entre nosaltres eren d'amistat i érem nosaltres les que treballàvem molt i fèiem enquestes casa per casa, recollíem signatures ..."

Rosa Bofill, tan bon punt va arribar al barri es va apuntar al Centre Social de Sants, des d'on va participar en diverses lluites veïnals, des dels anys setanta. "Al Centre Social, malgrat que les dones participàvem, com a mínim, amb el mateix nivell d'implicació que els homes, aquests feien més ús de la paraula a les assemblees i reunions i, per tant, eren més visualitzats".

I, en aquest mateix sentit, Pilar Ripoll Balagué explica: "En el moment que estava a la vocalia m'adonava que érem en una AV però la qüestió de la dona no semblava important per als altres col·lectius amb què compartíem els espais".

La ciutat que volem

La ciutat que volem és una ciutat amb més

equipaments, per tal de facilitar la realització de la diversitat d'accions que comporta la vida quotidiana. Volem una ciutat amb més relació social, amb la creació de més espais que permetin la relació.

Adelina Escandell, ens ho explica: "Vaig participar en àmbits més de barri i també de recuperació de les llibertats democràtiques. Però, malgrat que la reivindicació concreta afectava només el barri, tenia consciència que formava part d'una lluita més global".

Les motivacions per participar en els moviments veïnals de l'època eren per aconseguir una societat més democràtica, més participativa; per posar fre a l'especulació i aconseguir un barri per viure-hi amb qualitat. I, en un altre àmbit, per millorar les condicions laborals. Una ciutat on no manés l'especulació. Que es prioritzessin les necessitats de les persones. Que la gestió es fes d'una manera democràtica i on es permetés la participació dels ciutadans i ciutadanes. En alguns aspectes vam aconseguir frenar els grans projectes especulatius: parc de la *España Industrial*, recuperació de Cotxeres... Globalment, l'especulació ha guanyat: només cal veure el preu dels pisos de la ciutat, tant els de lloguer com de compra, tot i que encara hi ha barris on no arriba el metro i on les diferències de serveis i d'urbanització són abismals". L'Adelina continua: "Hi ha serveis que encara no hem aconseguit per a totes les persones (les escoles bressol són una reivindicació molt antiga, però ara s'hi ha d'afegir les residències, en totes les seves versions per a la gent gran). El transport públic també és una assignatura pendent d'aquesta ciutat. També els centres cívics que vàrem aconseguir amb tant d'esforç, ara s'estan privatitzant".

Per acabar l'apartat de la ciutat que volem, ho farem enunciant els quatre punts amb què es cloué el seminari que van fer dones dels diferents barris del districte:



Nomenclàtor

Sants-Montjuïc és un dels districtes amb menys carrers que porten el nom d'una dona, tan sols disset. Però, a més de constatar la poca representació femenina en el nomenclàtor del districte, també és interessant d'analitzar quines són les dones que s'hi han inclòs.

Del total de disset, sis fan referència a santes, mares de déu o alguna excelsitud celestial. Sis més, fan referència a la cort terrenal, ja sigui en la categoria de reines, infantes, comtesses o marqueses. I la resta, només quatre, fan referència a dues actrius, Margarida Xirgu i Paca Soler, una pedagoga, Maria Montessori, i una treballadora del tèxtil i sindicalista, Teresa Claramunt.

Si prenguéssim com a vàlida la imatge historiogràfica que es desprèn del nomenclàtor hauríem d'afirmar que aquest ha estat un districte de verges, santes, mares de déu i de reines i d'infantes i, amb alguna excepció una treballadora tèxtil, una pedagoga i una actriu.

El nomenclàtor posa en relleu personatges i fets que es creuen transcendentals i en bandeja d'altres, considerats just el contrari, intrascendents, no rellevants. Sorpren que, hores d'ara, els noms dels carrers del nostre districte ens ofereixin un visió del passat tan "majestàtica", una visió que té molt poc a veure amb l'experiència de les dones que ens han precedit.

Aquesta és una ciutat, i un districte en particular, que té molt mala memòria envers la contribució de les dones a la història. I, aquest oblit no és anecdòtic perquè, recordem-ho, memòria és poder.

Ermengarda, carrer d'

El carrer, probablement, fa referència a Ermengarda de Narbona (1120?-1194), que governà el vescomtat de Narbona durant més de cinquanta anys. De molt jove va succeir el seu pare Aimeric II i va haver de defensar-se, per la guerra i la negociació, del comte de

Tolosa, per tal de mantenir el seu vescomtat i conservar la seva independència. Va ajudar el comte de Barcelona, el 1148, quan aquest pretenia recuperar Tortosa del domini dels sarraïns. Va estar casada dues vegades però administrà ella sola les seves possessions, durant més de cinquanta anys. Dins la seva cort va protegir trobadores i trobadors. Una altra interpretació, aportada per Jesús Portavella, és la que creu que el carrer és dedicat a Ermengarda, comtessa de Cerdanya, casada amb el comte Oliba Cabreta i mare de Bernat Tallaferro de Besalú, Guifré II de Cerdanya, el famós abat i bisbe Oliba, Berenguer, bisbe d'Elna i Adelaida. Ermengarda governà el Vallespir, a partir de la segona meitat del 993, i morí vers el 994.

Infantes, jardins de les

L'any 1939, es donà el nom d'Infantes als jardins que formaven part de Can Cuyàs, i pot fer referència al genèric d'infantes o bé a la infanta Margarita de Borbón i Borbón, ja que l'oficialitat del nom coincideix amb la data de naixement d'aquesta darrera, segons explica Jesús Portavella.

Mare de Déu de Port, carrer de la

El nom li va ser donat per una antiga ermita que, alhora, donà nom a tot un barri. Tanmateix, el topònim d'el Port, anterior al segle X, designà un port natural existent a ponent de Montjuïc des d'abans de l'època romana.

Mare de Déu del Remei, carrer de la

Remei era el nom de la filla de Jaume Grases Hernández i de Joaquina Fabrès i Coll, propietaris i urbanitzadors del barri. Amb tot però, al límit de les Hortes de Sant Bertran, existí una ermita dedicada a la Mare de Déu del Remei

Margarita Xirgu, plaça de

Margarita Xirgu va néixer a Molins de Rei el 1888 i morí a Montevideo el 1969. Més coneguda com a actriu, també va ser directora i pedagoga teatral, tasques en les quals, a parer d'alguns crítics, excel·lí molt més que no pas en la interpretació.

Quan tenia vuit anys es va traslladar amb la seva família a Barcelona i visqué al carrer de Jaume Giral, molt a prop del mercat de Santa Caterina, i, com moltes altres nenes de les classes econòmicament menys dotades, entrà a treballar en el sector tèxtil, en un taller de passamaneria, i assistia a representacions de teatre d'aficionats.

De 1906 a 1912, Margarita Xirgu es va dedicar al teatre català i a partir d'aquesta data ho farà en castellà fins al 1936. Durant aquests anys va combinar l'activitat d'actriu amb la de directora i introduí els nous corrents del teatre europeu en el panorama teatral espanyol: Shaw, Wilde, Hofmannsthal, Zola... El seu repertori era amplíssim i variat: des dels clàssics del Segle d'Or als autors més joves com García Lorca, Rafael Alberti, passant pels escriptors de la generació del 98: Valle Inclán, Pérez Galdós...

Entre representació i representació, la Xirgu es va atrevir amb el cinema. La primera pel·lícula on va actuar va ser *Guzmán el Bueno* l'any 1909, a la qual seguiren *La reina jove*, de Guimerà, 1914; *El nocturno de Chopin*, 1916 i *El beso de la muerte* i *Alma torturada*, totes dues estrenades l'any 1917.

L'any 1936, pocs mesos abans que esclatés la Guerra Civil, Margarita Xirgu va fer la seva darrera representació a Barcelona, *Doña Rosita la soltera*, de García Lorca. El 6 de gener va començar una gira per Logroño i Bilbao i s'embarcà cap a Amèrica, viatge sense retorn, ja que profundament antifranquista, no tornà mai més a Catalunya.

A Xile, fundà l'escola d'Art Dramàtic. L'any 1947 anà a l'Uruguai i combinà l'actuació amb la formació d'actors. Va ser directora de l'Escola d'Art Dramàtic de Montevideo, ciutat on va morir el 1969, als 81 anys.

Maria Montessori, carrer de

Educadora italiana i renovadora pedagògica, va néixer, el 1870, a Chiaravalle, Ancona, i va rebre el suport de la seva mare als seus desitjos d'educar-se, enfrontada al pare que no ho veia clar. Va anar a Roma el 1882 i estudià matemàtiques i enginyeria, però decidí d'estudiar medicina, i es convertí en la primera llicenciada en medicina per la Universitat de Roma, el 1894.

Després d'ensenyar en la Facultat de Psiquiatria, on va desenvolupar una interessant tasca en l'educació de les criatures amb discapacitats psíquiques, va ser nomenada directora de l'escola Ortofrènica de Roma. De 1901 a 1904 investigà i va fer classes d'higiene a l'Escola de Magisteri Femení. De 1904 a 1908 va ser professora d'antropologia a la Universitat de Roma. L'any 1907 va fer-se càrrec de la Casa de les Criatures, del barri marginal de San Lorenzo, on desenvolupà el seu mètode de disciplina lliure i l'ensenyament espontani sense càstigs, que recollí en dues obres: *Mètode de pedagogia científica*, 1909, i *Autoeducació*, 1912, que van tenir una gran acollida a diversos països d'Europa i també als Estats Units. Durant els anys vint i trenta viatjà i organitzà seminaris per difondre els seus coneixements. El seu sistema pedagògic ha esdevingut més i més popular i les seves obres han estat traduïdes a diverses llengües. A Catalunya va tenir moltes i molts seguidors i els seus mètodes s'adoptaren entre els sectors més progressistes de la societat a partir de la segona dècada del segle XX. Va morir el 1952.

Maria Victòria, carrer de

No queda clar si el carrer està dedicat a una propietària dels terrenys cedits per obrir el carrer, o bé fa referència a Maria Victòria, esposa d'Amadeu de Savoia, rei d'Espanya, del 1871 al 1873. Però totes dues interpretacions no són excloents. La darrera data en què es posà nom al carrer va ser el 7 de març de 1939, pocs mesos després de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, en substitució del de Victòria Republicana. El franquisme va tenir especial debilitat per canviar els noms dels carrers substituïnt-los per tota la nissaga borbònica de reis, reines, prínceps i infants. Ara bé, l'any 1900, el carrer duia el mateix nom que actualment i probablement feia referència a la propietària, ja que el consistori barceloní del 1900 va tenir una altra fal·lera: recordar el nom dels propietaris i propietàries.

Paca Soler, passatge de

Francesca Soler de Ros, va néixer a Barcelona el 1833 i morí el 1884. Propietària de terrenys a la zona, va ser una de les actrius més popular de l'època. Es presentà al teatre Olimpo, com a aficionada, el 1850, quan tenia disset anys, i després d'actuar en la Societat El Fénix, va entrar com a primera actriu a la companyia de l'Odeón, el 1863. D'aquí va passar al Romea, on va obtenir els seus majors èxits, especialment en les obres *La dida*, *El ferrer de tall* i *Senyora i majora*, obres de Frederic Soler, Pitarrà.

Puríssima Concepció, carrer de la

El carrer fa referència al misteri de la Immaculada Concepció en la Verge Maria, tot un misteri, realment.

Reina Maria Cristina, avinguda de la

Va néixer a Moràvia el 21 de juny de 1858. Filla dels arxiducs d'Àustria, es casà a Madrid, amb

Alfons XII, el 29 de novembre de 1879. Va tenir dues criatures, Mercedes i María Teresa. Quan va morir el rei, el 26 de novembre de 1885, esperava el seu tercer fill. La seva regència finalitzà el 17 de maig de 1902, quan Alfonso XIII arribà a la majoria d'edat. Va morir a Madrid el 1929.

Saleta, carrer de la

Francesca Xaviere de Saleta i Descatllar, nascuda el 1791 i morta el 1869, en possessió del títol de marquesa de Montsolís, era propietària de terrenys a la zona.

Santa Caterina, carrer de

Verge i màrtir d'Alexandria. Va morir l'any 307 i es patrona dels filòsofs, oradors, jurists, notaris, universitaris i d'alguns professors, no sabem amb exactitud de quins. Sobta que una dona sigui patrona d'aquesta diversitat de professionals, més encara, si tenim present que l'accés de les dones a la universitat en el nostre país no va ser explícitament reconegut fins l'any 1910 i, en d'altres països europeus, hi accediren poques dècades abans. Però Ramon Sargatal en el *Diccionari dels sants*, ens constata que la història ha donat molts tómbos. Transcriu literalment les paraules de l'autor "ni el maridatge, ni els suplicis van tacar la puresa de Caterina. Una nit se li apareix la Verge i el Nen li regira en el dit una aliança. Ja la tenim casada per sempre més amb Jesús. Més endavant se li apareix l'emperador Maximí i li regira pel cos una roda clavetejada. Ja la tenim feta una ruïna, però no per sempre. Una vella seqüència coneguda (els àngels la recomponen de nit i els soldats la desmunten de dia) precedeix la decapitació. I tot això per què? Doncs perquè havia gosat deixar exhausts (dialècticament) els cinquanta erudits pagans millors d'Alexandria, els quals no van poder apagar ni els arguments cristians de Caterina ni la foguera que els va preparar com a premi de

beca el seu emperador". Fins aquí la citació. Passant el temps i a temes més tangibles, les pedres, direm com a detall que al carrer de Santa Caterina, cantonada al de Santa Cecília, hi havia un safareig, propietat de Jaume Mayoral, segons consta en un expedient de l'Arxiu Municipal de Sants-Montjuïc, datat el 1881.

Santa Cecília, carrer de

Màrtir del segle III i patrona dels músics, dels fabricants d'orgues o violins, dels poetes, dels cantants. I per saber una mica més del personatge o si més no del que va fer o dels seus atributs ens remetem novament a Ramon Sargatal i al seu diccionari: "Virgo claríssima, és anomenada sovint en les llegendes hagiogràfiques. Efectivament, Cecília va conservar tots els pètals, malgrat casar-se amb un jovenet pagà ben impecuós... Cecília era tan elegant i pura que el prefecte romà de torn va creure indelicat fer sagnia en el seu suplici. Durant dies, la van tenir tancada en un *calidarium*, convençuts que les bafarades acabarien matant-la. Va sortir més depurada que mai. El que havia de ser una gentilesa va acabar sent un esguerro: impressionat pel que havia vist, el botxí decapitador va errar els tres primers cops." Continuem però, sense saber per què és la patrona dels músics i companyia.

Santa Dorotea, carrer de

De Cesàrea de Capadòcia, segle IV. Màrtir.

Santa Madrona, passeig de i plaça de

Antigament, el passeig sortia de les Drassanes i el nom li donà la mateixa porta de Santa Madrona, una de les que hi havia a la muralla medieval, construïda al segle XIV. La Santa però, era una màrtir cristina, nascuda a Tessalònica, al segle III, que es convertí en patrona dels mariners. Una tradició la fa filla de Barcelona i, encara una altra, la fa pastora de Seva, Osona.

Teresa Claramunt, plaça de

Va néixer a Sabadell, el 1862, i morí a Barcelona el 1931. Dirigent anarcosindicalista. Obrera del ram tèxtil, va organitzar un grup anarquista a Sabadell el 1884. Detinguda a conseqüència dels atemptats anarquistes del 1893 i del 1896, i exiliada després del procés de Montjuïc, 1896, va residir a França i a Anglaterra, però va tornar a Barcelona el 1898. Participà molt activament com a propagandista en la campanya de reivindicacions socials promoguda a Barcelona al començament del s. XX, i va ser fundadora de la revista *El productor*, 1901.

Al gran míting obrer del Circ Barcelonès, del 16 de febrer de 1902, va fer una crida de solidaritat amb els vaguistes del ram metal·lúrgic, que va ser un dels factors bàsics de la gran vaga general de Barcelona del 17 al 24 de febrer de 1902.

Va ser detinguda novament i encara un tercer cop després de la Setmana Tràgica, 1909. Confinada a Saragossa, va contribuir a organitzar el moviment anarcosindicalista aragonès. Va tornar a Barcelona el 1924, afectada d'una paràlisi que l'allunyà de la vida pública fins a la mort.

Teresa Claramunt va escriure *La Mujer. Consideraciones generales sobre su estado ante las prerrogativas del hombre*, l'any 1905, on reivindica el dret de la dona a participar en la vida política, social i econòmica i la necessitat que les dones prenguin la iniciativa en la lluita sindical.

gativas del hombre, l'any 1905, on reivindica el dret de la dona a participar en la vida política, social i econòmica i la necessitat que les dones prenguin la iniciativa en la lluita sindical.

Violant d'Hongria, carrer de

Reina d'Aragó. Va néixer a Hongria el 1216, filla de la princesa bizantina Violant i del rei Andreu II d'Hongria. Va ser la segona esposa de Jaume I el Conqueridor. Es van casar el 1235 i va parir nou criatures.

Va participar juntament amb Jaume I en la campanya contra la ciutat de València, 1238, i en el tractat d'Almirra, 1244. Morí el 1251 i és enterrada al monestir de Vallbona de les Monges.



Bibliografia

Els barris de Barcelona. Volum II. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1998.

20 anys de feminisme. Barcelona, Associació 20 anys de feminisme-Ajuntament de Barcelona, 1996.

100 imatges de Sants i de la seva marina. Barcelona, Ajuntament de Barcelona Districte de Sants-Montjuïc, 1999.

Mechanical Brides. Women and Machines from Home to Office. Princeton, Cooper-Hewitt National Museum of Design Smithsonian Institution and Princeton Architectural Press, 1993.

El Vapor Vell de Sants. Barcelona, Edicions de l'Arxiu Històric de Sants, 1988.

ANGLES I GONZALEZ, RAMON. *El barri vell de Port. Imatges i records.* Barcelona, Ajuntament de Barcelona Districte de Sants-Montjuïc, 1999.

CARRERAS I VERDAGUER, CARLES. *Sants, Anàlisi del procés de producció de l'espai urbà de Barcelona.* Barcelona, Serpa, 1980.

GONZALEZ, BASILIO. *Historia de un barrio que vive y lucha. Nuestra señora de Port. Zona Franca.* Barcelona, Basilio González, 1979.

HUERTAS, J. M. I ANDREU, M. *Barcelona en Lluita (El moviment urbà 1965-1996).* Barcelona, Federació d'Associació de Veïns de Barcelona.

MARCE I FORT, J. I MARTI GOMEZ, J. *Centre social de Sants. Una experiència associativa.* Barcelona, Centre Social de Sants i Llibres de l'Índex, 1996.

NASH, MARY. *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil.* Madrid, Taurus, 1999.

PRADAS, R., FABRE, J. *La gent, els barris, el futur.* Barcelona, Ajuntament de Barcelona Districte Sants-Montjuïc, 1990.

Els vapors a Sants. Quaderns de l'arxiu. 3. Barcelona, Ajuntament de Barcelona Districte de Sants-Montjuïc, 1997.

SEGURA SORIANO, ISABEL. *Guia de dones de Barcelona.* Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995.

SUAREZ SANCHEZ, EMILIO. *Can Clos. Historia de un barrio obrero.* Barcelona, editorial CIMS 97 S.L., 1997

Col··lecció *Conèixer el Districte de Sants-Montjuïc.* Barcelona, Ajuntament de Barcelona Districte de Sants-Montjuïc, 2000.